

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الحق یقرب الی صابغین

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

نقش امامی

در تربیت دینی فرزندان

حجت الاسلام
سید مجتبیٰ حسینی نژاد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش «مادر» در تربیت دینی فرزندان

نویسنده:

سید مجتبی حسینی نژاد

ناشر چاپی:

اثر قلم

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۹	نقش «مادر» در تربیت دینی فرزندان
۹	مشخصات کتاب
۱۰	اشاره
۱۴	فهرست مطالب
۲۰	پیشگفتار
۲۴	مقدمه
۲۸	فصل اول: «کلیات»
۲۸	اشاره
۳۰	بیان مساله
۳۱	اهمیت و ضرورت
۳۱	پیشینه
۳۳	مفهوم تربیت
۳۴	فصل دوم: «مادر در قرآن»
۳۴	اشاره
۳۶	مادر در قرآن کریم
۳۶	الف) رشد کودک در آغوش مادر
۴۰	ب) مادران نمونه، در قرآن کریم
۴۰	۱. همسر عمران مادر مریم
۴۳	۲. مریم، مادر عیسی (علیه السلام)
۴۷	۳. مادر موسی (علیه السلام)
۵۰	مریبی گری، راز ستایش قرآن از مادران
۵۴	فصل سوم: «مادر در روایات»
۵۴	اشاره

۵۶	مادر در روایات
۶۲	حق مادر
۶۴	مقام و منزلت مادر نزد پروردگار
۶۸	فصل چهارم: «مادر در ادیان گذشته»
۶۸	اشاره
۷۰	جایگاه مادر در ادیان گذشته
۷۴	فصل پنجم: «مادر در اندیشه بزرگان دین»
۷۴	اشاره
۷۶	اندیشه بزرگان دین
۷۶	اشاره
۷۶	(۱) ملا محسن فیض کاشانی
۷۷	(۲) ملا احمد نراقی
۷۸	(۳) علامه سید محمدحسین طباطبایی
۸۰	(۴) امام خمینی رحمه الله
۸۲	فصل ششم: «نقش مادر در تربیت دینی فرزندان»
۸۲	اشاره
۸۴	گفتار اول: نقش مادر در تربیت دینی فرزندان در دوران بارداری (قبل از تولد)
۸۴	اشاره
۸۶	الف) دعا برای طلب فرزند صالح
۸۷	ب) بردن نام و یاد خدا
۸۸	ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه ها
۹۰	د) تأثیر غذای مادر بر جنین
۹۵	گفتار دوم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (پس از تولد)
۹۵	اشاره
۹۶	الف) ایجاد فضای معنوی
۹۷	ب) انتخاب نام نیک

۹۹	ج) کام برداشتن نوزاد
۱۰۰	د) صدقه دادن برای فرزند
۱۰۲	هـ-) عقیقه برای فرزند
۱۰۵	و) آداب شیر دادن
۱۰۵	اشاره
۱۰۶	۱) شیر دادن همراه با طهارت
۱۱۰	۲) شیر دادن همراه با نام خدا
۱۱۱	۳) آموزش ارزش های اخلاقی
۱۱۳	۴) پرورش عزت نفس
۱۱۶	۵) پرورش حس خودباوری در کودک
۱۱۸	۶) تکریم و احترام کودک
۱۲۰	۷) باورهای دینی
۱۲۱	۸) آموزش قرآن
۱۲۳	۹) آموزش احکام
۱۲۵	۱۰) آموزش آداب اسلامی
۱۲۷	۱۱) آموزش آداب غذا خوردن
۱۲۸	۱۲) آموزش اخلاق نیکو
۱۳۱	۱۳) آموزش آداب سلام کردن
۱۳۳	نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک
۱۳۳	اشاره
۱۳۳	الف) عبادت های مادر
۱۳۶	ب) نمازهای اول وقت مادر
۱۳۹	ج) دعاها و مناجات های مادر
۱۳۹	د) همراه بردن کودک به مسجد
۱۴۰	هـ-) گریه های مادر در مراسم عزاداری
۱۴۱	گفتار سوم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان

۱۴۱	..... اشاره
۱۴۲	..... ۱. ضرورت استمرار نقش های گذشته
۱۴۴	..... ۲. جداسازی بستر خواب فرزندان
۱۴۶	..... ۳. کمک به دوست یابی
۱۴۷	..... ۴. عمل به دستورهای دینی
۱۴۷	..... اشاره
۱۴۸	..... درست بودن دستورهای مادر
۱۴۹	..... ۵. هماهنگ بودن دستورهای مادر با دیگر مربیان
۱۵۰	..... ۶. قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند
۱۵۱	..... ۷. هماهنگی گفتار و رفتار مادر
۱۵۲	..... ۸. انعطاف مادر در تربیت دینی
۱۵۴	..... گفتار چهارم: نقش مادر در تربیت دینی جوان
۱۵۴	..... اشاره
۱۵۵	..... ۱. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند
۱۵۶	..... ۲. مشورت با جوان
۱۵۸	..... ۳. شناسایی همسر مناسب برای جوان
۱۵۹	..... ۴. تقویت دین باوری جوان
۱۶۲	..... نتیجه گیری
۱۶۴	..... فهرست منابع
۱۷۰	..... درباره مرکز

نقش «مادر» در تربیت دینی فرزندان

مشخصات کتاب

سرشناسه: حسینی نژاد، سیدمجتبی، 1359-

عنوان و نام پدیدآور: نقش «مادر» در تربیت دینی فرزندان/ سیدمجتبی حسینی نژاد.

مشخصات نشر: قم: اثر قلم، 1399.

مشخصات ظاهری: 158ص.؛ 14×21س م.

شابک: 250000ریال: 3-650992-622-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: کتابنامه: ص. [153] - 158.

موضوع: تربیت خانوادگی -- جنبه های مذهبی -- اسلام Parents-- Religious aspects-- Islam والدین-- جنبه های مذهبی --
اسلام * Domestic education -- Religious aspects -- Islam* تربیت اخلاقی-- جنبه های مذهبی -- اسلام Moral
education-- Religious aspects -- Islam مادران در قرآن Mothers in the Qur'an مادران و دختران -- جنبه های مذهبی --
اسلام Mothers and daughters -- Religious aspects -- Islam

رده بندی کنگره: BP253/4

رده بندی دیویی: 297/644

شماره کتابشناسی ملی: 7391148

ویراستار دیجیتال: محمد منصوری

اطلاعات رکورد کتابشناسی: فاپا

مؤلف: ..... حجت الاسلام سیدمجتبی حسینی نژاد

ناشر: ..... اثر قلم

چاپ: ..... احسان

نوبت چاپ: ..... اول 1399

شمارگان: ..... 1000 نسخه

شابک: 978-622-6509-92-3

قیمت: ..... 25000 تومان

صفحه آرای: ..... حمیدرضا علیزاده

آدرس: قم، مجتمع ناشران، واحد 237

شماره تماس: 025-37842678 / 09364310318

ص: 1

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ص: 2

نقش «مادر» در تربیت دینی فرزندان

حجت الاسلام «سیدمجتبی حسینی نژاد»

ص: 3

فهرست مطالب

پیشگفتار. 9

مقدمه. 13

فصل اول: «کلیات»

بیان مساله. 19

اهمیت و ضرورت.. 20

پیشینه. 20

مفهوم تربیت.. 22

فصل دوم: «مادر در قرآن»

مادر در قرآن کریم. 25

الف) رشد کودک در آغوش مادر. 25

ب) مادران نمونه، در قرآن کریم. 29

1. همسر عمران مادر مریم. 29

2. مریم، مادر عیسی (علیه السلام).. 32

3. مادر موسی (علیه السلام).. 36

مربی گری، راز ستایش قرآن از مادران. 39

ص: 5

فصل سوم: «مادر در روایات»

مادر در روایات.. 45

حق مادر. 51

مقام و منزلت مادر نزد پروردگار. 53

فصل چهارم: «مادر در ادیان گذشته»

جایگاه مادر در ادیان گذشته. 59

فصل پنجم: «مادر در اندیشه بزرگان دین»

اندیشه بزرگان دین. 65

(1) ملا محسن فیض کاشانی. 65

(2) ملا احمد نراقی. 66

(3) علامه سید محمدحسین طباطبایی. 67

(4) امام خمینی رحمه الله. 69

فصل ششم: «نقش مادر در تربیت دینی فرزندان»

گفتار اول: نقش مادر در تربیت دینی فرزندان در دوران بارداری (قبل از تولد). 73

الف) دعا برای طلب فرزند صالح. 75

ب) بردن نام و یاد خدا. 76

ص: 6

ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه ها. 77

د) تأثیر غذای مادر بر جنین. 79

گفتار دوم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (پس از تولد). 84

الف) ایجاد فضای معنوی. 85

ب) انتخاب نام نیک.. 86

ج) کام برداشتن نوزاد. 88

د) صدقه دادن برای فرزند. 89

ه-) عقیقه برای فرزند. 91

و) آداب شیر دادن. 94

1) شیر دادن همراه با طهارت.. 95

2) شیر دادن همراه با نام خدا 99

3) آموزش ارزش های اخلاقی. 100

4) پرورش عزت نفس.. 102

5) پرورش حس خودباوری در کودک. 105

6) تکریم و احترام کودک. 107

7) باورهای دینی. 109

8) آموزش قرآن. 110

9) آموزش احکام. 112

10) آموزش آداب اسلامی. 114

11) آموزش آداب غذا خوردن. 116

12) آموزش اخلاق نیکو. 117

نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک. 122

الف) عبادت های مادر. 122

ب) نمازهای اول وقت مادر. 125

ج) دعاها و مناجات های مادر. 128

د) همراه بردن کودک به مسجد. 128

ه-) گریه های مادر در مراسم عزاداری.. 129

گفتار سوم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان. 130

1. ضرورت استمرار نقش های گذشته. 131

2. جداسازی بستر خواب فرزندان. 133

3. کمک به دوست یابی. 135

4. عمل به دستورهای دینی. 136

درست بودن دستورهای مادر. 137

5. هماهنگ بودن دستورهای مادر با دیگر مربیان. 138

6. قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند. 139

7. هماهنگی گفتار و رفتار مادر. 140

8. انعطاف مادر در تربیت دینی. 141

گفتار چهارم: نقش مادر در تربیت دینی جوان. 143

1. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند. 144

2. مشورت با جوان. 145

3. شناسایی همسر مناسب برای جوان. 147

4. تقویت دین باوری جوان. 148

نتیجہ گیری. 151

ص: 8

حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ فِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً. (1)

مادرش او (فرزند) را با ناراحتی حمل می کند و با ناراحتی بر زمین می گذارد و دوران حمل و از شیر بازگرفتنش سی ماه است تا زمانی که به کمال و رشد برسد و به چهل سالگی برسد.

انسان، تنها موجودی است که می تواند آئینه جمال و جلال حق و تجلی گاه قدرت و خلاقیت او باشد. خدای تعالی، تمام نیروهای نباتی، حیوانی و انسانی را به او ارزانی داشته و استعدادهای بسیاری را به وی بخشیده است تا با اراده و اختیار خویش، راه تکامل و سعادت را بییماید. این همه بخشش و اکرام، برای رساندن انسان به هدفی والا (قرب الهی) است که باید برای تحقق آن بکوشد. حرکت انسان به سوی این هدف عالی کار ساده ای نیست؛ زیرا در نهادش، جاذبه ها، امیال و گرایش های گوناگونی وجود دارد که وی را از سیر معنوی باز می دارد. این گرایش ها از نفس اماره سرچشمه می گیرد که

ص: 9

همواره به بدی امر می کند.

هدف از خلقت انسان، بسیار عالی و رسیدن به آن هدف، با مشکلات و موانع بسیاری همراه است. از این رو، تعلیم و تربیت از ضروری ترین مسائل انسانی است تا از این راه، زمینه رشد و تکامل همه جانبه انسان فراهم گردد. همه ادیان الهی و مکتب های مادی اهمیت این امر را تأیید کرده و تا آنجا که توانسته اند، بر اساس معیارهای ارزشی خود، برای کارآیی نظام تعلیم و تربیت کوشیده اند. آیین مقدس اسلام نیز به عنوان کامل ترین دین، بهترین دستورها و برنامه ها را برای تکامل جسمی و روحی انسان آورده و همواره کوشیده است تا بشر را به سعادت دنیا و آخرت رهنمون سازد. اگرچه آموزه های تربیتی و تعلیمی اسلام، درست و دقیق، تنظیم و تدوین نشده است، ولی با توجه به منابع غنی و متون اصیلی که در اسلام وجود دارد، می توان نظام تعلیم و تربیت اسلامی را به خوبی تعریف کرد و در قالبی نو به مردم عرضه داشت.

درباره تربیت فرزند و عوامل مؤثر در آن، راه کارهای مهمی در متون اسلامی آمده است که عمل به آنها در تربیت دینی و اخلاقی فرزندان نقش بسزایی دارد. در بسیاری از آیات و روایات و سیره امامان معصوم (علیهم السلام)، شیوه های تربیت عاطفی، دینی، اخلاقی و اجتماعی فرزند، به روشنی بیان و در هر مورد

ص: 10

راه کار مناسبی نیز ارائه شده است که توجه به آنها در چگونگی تربیت فرزند بسیار مفید است.

این نوشتار می کوشد با توجه به آیات و احادیث و سیره معصومان (علیهم السلام)، نقش مادر را در تربیت دینی فرزندان، بررسی و دیدگاه اسلام را در این زمینه تبیین کند. مادر، از دیدگاه اسلام، جایگاه بس والایی در خانواده و اجتماع دارد و نقش وی در تربیت دینی فرزند بسیار مهم و سرنوشت ساز است. از این رو، در این پژوهش پس از تبیین مفاهیم و مقدمات، نخست جایگاه مادر و سپس نقش وی در تربیت دینی فرزند در دوره های گوناگون (پیش از تولد و پس از تولد) بررسی می شود.

ص: 11

شکی نیست که مادر از هر جهت مقام ارجمند و والایی در همه ادیان داشته و دارد و همگان با دید احترام به او می نگرند و به عظمت و بزرگی از وی یاد می کنند. هر دین و آیینی که در طول تاریخ آمده به این مسئله توجه کرده و مردم را به خدمت به مادر فراخوانده است. همان گونه که دین نسبت به سایر پدیده های عالم اظهار نظر می کند، جهان را آن گونه که هست به ما می نمایاند و در امور ارزشی ارزش ها را معرفی و در مورد آن ها ارزش گذاری و داوری می نماید؛ درباره مادر و مقام و جایگاه او نیز ساکت نبوده، بلکه عنوان مادری را جایگاه بس والا و ارزشمند دانسته، مقام وی را گرامی می دارد. (1)

فرزند برای اولین بار و به طور مستقیم با مادر سروکار دارد تربیت کاری اندیشیده و مهلت دار است و با بی خبری و عدم آگاهی و آشنایی به مسایل و جریان های زمان نمی توان در آن زمینه گام برداشت. بنابراین مادران باید خود آگاه و جهت دار باشند، تا بتوانند نسل هدفدار پروراند. خصیصه دیگر مادران داشتن ملکه عفت و تقواست، که در سایه آن از

ص: 13

آنها وظیفه دارند خداوند را به فرزندان خود بشناسانند و اهداف خلقت را بیان کنند و آن‌ها به مسیر الهی سوق دهند. و برای دست یافتن به این مهم و قرب الهی به استفاده از سفارشات بزرگان دین و متخصصان در این عرصه نیاز دارند. متأسفانه برخی مادران بدون اینکه توجهی به دستورات دینی و الهی داشته باشند یا از هر رهنمودی استفاده کنند فرزند خود را بزرگ می‌کنند. این‌گونه کودکان شاید از نظر جسمی رشد کنند اما از نظر روحی به کمال (آن‌کمالی که خداوند به آن اشاره دارد) نخواهند رسید و با مفاهیم دینی مأنوس خواهند بود.

بنابراین مادران ما باید خودشان در زمره بهترین مادران و در اصل بهترین بندگان خدا باشند و اگر رضایت خدا را می‌خواهند باید علاوه بر تلاش برای صالح شدن و تربیت صحیح فرزندشان برای تقوای خود نیز تلاش کنند. در واقع فرزند از راه اخلاق و رفتار و منش مادرش تربیت می‌شود نه از طریق گفتار او. در نتیجه کردار مادر باید درست و به جا باشد تا فرزندش تربیت صحیح داشته باشد.

در تربیت اجتماعی روش مادران از نظر الگو بودن بسیار مهم است به خصوص از آن بابت که بدانیم طبع کودک آماده

پرخاشگری و ستیزه جویی است و با دیدن آن در برابر والدین تجلی می کند نباید منتظر ماند که کودک کاملاً به سن رشد و تمییز برسد تا بتوان به او کار و وظیفه ای را ارجاع کرد بهطور خلاصه هر مقدار آداب آموزی و آماده کردن طفل برای ورود به زندگی اجتماعی از سنین پایین تر آغاز گردد موفقیت مادران در امر تربیت و پذیرش بار تربیت برای طفل آسان خواهد بود. (1)

برای تقویت این مطلب مهم این است که چگونه مادران، سعادت را برای فرزندشان تعریف کنند و آنها را به سوی مسیری که به آنها آموخته شده و فطرت کودک نیز گواه بر حق بودن همین مسیر است سوق دهند.

اساس معنوی شدن انسان در این سن پی ریزی می شود، هر قدر که تماس های مذهبی کودک در این دوره زیاده تر و لذت بخش تر باشد کودک در ارتباطات اجتماعی، معنوی آینده موفق تر خواهد بود. در مقابل کودکانی که در این دوره از تمایلات معنوی محدود برخوردارند و وقت بیشتری را با اشیاء سپری می کنند، در آینده احتمالاً روابط اجتماعی، معنوی موفق نمی خواهند داشت.

ص: 15

1- . نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، محمد احسانی، ص 28.

فصل اول: «کلیات»

اشاره

ص: 17

مهم ترین عامل تشکیل جامعه، خانواده است که در آن تمام نیازهای روحی و روانی و مادی افراد برآورده می شود. یکی از کارکرد های مهم خانواده تولید مثل است، که از نعمت های خداوند بر بندگان است و زن به مقتضای طبیعت خود دارای نقش مادری است. از آنجایی که فرزند بیشترین ساعات خود را به خصوص در دوران کودکی و نوجوانی در کنار مادر می گذرانند و به عنوان مهمترین عنصر در حفظ و تعالی جامعه می باشند، لذا نقش مادران در تربیت فرزندان بسیار مهم می باشد. مهمترین نوع تربیت، تربیت دینی است که از دشوارترین و حساس ترین انواع تربیت است و اندک اشتباه در این باره ممکن است فرزندان را به وادی فساد و تباه بکشاند. منظور از تربیت دینی، پرورش و رشد فرزندان و ارائه ی الگوی اخلاقی و رفتاری به آنان، از منبع علم لایزال الهی که برگرفته از کتاب خدا و سنت پیامبر و ائمه معصومین می باشد که تحقیق حاضر وظیفه ی مادر را در ارائه ی تربیت دینی بیان می نماید.

اهمیت و ضرورت

از آنجایی که تمامی جوامع بشری نیازمند افرادی هستند که به وسیله ی آنان بتوانند خود را رشد دهند و جامعه را دگرگون و بازسازی کنند؛ کسانی می توانند جامعه را رشد دهند که از تربیت دینی برخوردار باشند که از جمله مهمترین این گروه جوانان می باشند و از آنجایی که جوانان آینده سازان مملکت هستند و سعادت و شقاوت جامعه به دست اینان است، لذا نیاز به تربیت صحیحی دارند که از منبع علم لایزال الهی فراهم آمده باشند و کسی که بیشترین نقش را در این زمینه می تواند داشته باشد، مادران می باشند و تمام رفتارهای مادران را الگوی خود قرار می دهند.

پیشینه

از آنجایی که انسان موجودی دو بعدی است و هنگام تولد بعد مجردش همچون لوحی سفید می باشد و به واسطه ی تربیت پدر و مادر وجود مجردش شکل می گیرد. لذا لازم است والدین کودک اصول تربیتی لازم برای پرورش یک انسان را بدانند و اعمال کنند. بنابراین تربیت به صورت عمومی و تربیت به صورت خاص از جمله مباحث مهمی است که باید بیش از پیش به آن پرداخته شود در این راستا تحقیقات و پژوهش های

ص: 20

زیادی صورت گرفته که به نمونه هایی از آنها اشاره می شود:

1- کتاب تأثیر مادر در تربیت تألیف دکتر علی قائمی که بیشتر به مباحث معنوی مرتبط با تربیت پرداخته است. 2- کتاب فرزند صالح تألیف ستار پور ابراهیم که بیشتر به شیوه ها و راهکار های تربیتی پرداخته است.

3- مقاله ی آقایان حسن ملکی، عباس علی شاملی و مهدی شکراللهی با عنوان تربیت عبادی کودکان که بیشتر به مباحث عبادی و ضرورت آنها برای کودک و روش های آشنایی کودک پرداخته است.

4- مقاله آقای علی اکبر زهره کاشانی با عنوان اصول تربیت دینی از منظر آیات و روایت می باشد که بیشتر به اصول تربیتی و تعلیم و تربیت دینی پرداخته است.

5- علی محمد حیدری در کتاب والدین و فرزندان و همچنین آقای مجید رشیدپور در کتاب خانواده و فرزندان به وظایف متقابل والدین و فرزندان پرداخته اند.

اما این کتاب در صدد است که نقش مادر را در تربیت دینی فرزندان مورد بررسی قرار دهد.

ص: 21

واژه تربیت از "ربو" گرفته شده است و به معنای پرورش دادن، پروراندن، اوج گرفتن، افزودن و رشد و نمو دادن آمده است و عبارت است از پرورش و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی و شکوفا و به ثمررسانیدن آنهاست.

تربیت مخصوص موجودات زنده است اعم از نباتات، حیوانات و انسانها، تربیت باید با میل و رغبت با مساعد کرن شرایط حاصل گردد.

(1)

ص: 22

1- . علی محمد حیدری، والدین و فرزندان، چاپ اول، نشر مهدی نراقی، 1383، صص 35، 79.

خانواده، هسته نخستین جامعه و از عوامل اصلی انتقال فرهنگ، اندیشه، اخلاق، سنت ها و عواطف به نسلی پس از نسل دیگر است. در میان اعضای خانواده بیشترین سهم تأثیرگذاری بر فرزند، از آن مادران است؛ به ویژه در خانواده هایی که شیوه ای زیست طبیعی و مطابق با الگوها و سنت اسلامی دارند که براساس آن، شیر مادر بهترین غذای کودک و آغوش او، بهترین جایگاه برای تربیت و پرورش کودکان شناخته می شود. بر پایه همین نگرش، بارزترین و والاترین نقشی که در کلام و حیانی قرآن برای زنان ترسیم شده و مورد ستایش قرار گرفته، نقش مادری و عهده داری تربیت فرزندان از سوی آنان است.

مادر در قرآن کریم

الف) رشد کودک در آغوش مادر

قرآن نهاد خانواده را کانونی برای تربیت (پرورش استعدادهای درونی) و رشد توانایی های بالقوه فرزندان می شناسد و برای سامان یابی ثمربخش وظیفه کودک پروری، نقش و کارکرد هر یک از پدر و مادر را تعیین می کند:

ص: 25

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بَوْلِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بَوْلُهُ... (1))

مادران فرزندان خود را دو سال تمام شیر می دهند، [این] برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند و بر آن کس که فرزند برای او متولد شده [پدر] لازم است خوراک و پوشاک مادر را به طور شایسته [در مدت شیر دادن تأمین کند] - هیچ کس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست - نه مادر [به خاطر اختلاف با پدر] حق ضرر زدن به کودک را دارد و نه پدر.

برخی پنداشته اند که این تقسیم وظیفه به عصر و زمانی نظر دارد که مادران خانه نشین بوده اند. از سوی دیگر، قرآن خود تصریح کرده که این حکم الزامی نیست؛ بنابراین مؤسسات پرورش کودک، پدر و یا هر کس دیگری می تواند جانشین مادر شود و تربیت کودک را بر عهده بگیرد و برای شیر مادر نیز غذاهای مناسب، جایگزین گردد.

در پاسخ باید گفت که این تقسیم وظایف بین پدر و مادر، در نگره قرآنی، نه دل بخواهانه و فاقد بنیان های معرفتی و انسان شناختی، که برآمده از متن طبیعت، آفرینش و

ص: 26

استعدادهای طبیعی مرد هم چون: توانایی جسمی، سخت کوشی، خشونت و... او را در جایگاه نان آور و پاسبان خانواده قرار داده است. مهر و عطوفت، ظرافت و لطافت طبع، صلح جویی، رقت قلب، شکیبایی و... به زن وظیفه مادری، تربیتی و پرورشی بخشیده است.

این حقیقت در دنیای امروز - که دنیای فاصله گرفتن مادران از فرزندان و پرداختن به کار بیرون از منزل است - نسبت به سایر زمان ها روشن تر شده که هیچ جایگزینی برای شیر مادر نمی توان سراغ گرفت و هیچ پرورش گاهی نمی تواند احساس، عاطفه، گرما، آرامش، نیروبخشی و سایر کارکردهای روانی و عاطفی آغوش مادر را جبران کند.

دکتر «بنیامین اسپاک»⁽¹⁾ روان پزشک و متخصص کودکان در آمریکا، عصاره دریافت سال ها پژوهش و تحقیق کتاب خانه ای و میدانی خود در این باره را چنین بازگو می کند:

“کودکان می توانند رشد و تربیت طبیعی داشته باشند. برای رسیدن به این هدف من به نتایجی رسیده ام که به طور خلاصه از این قرار است: ساعتی بعد از تولد نوزاد، فرزند را در اختیار مادر قرار دهند، تا او را مدتی لمس کند، تغذیه با پستان مادر باید تشویق شود و تا حد امکان نوزاد هنگام انجام

ص: 27

کارها، همراه مادرش باشد.” (1)

او فواید و آثار این سفارش های تربیتی را سالم سازی و انسانی شدن هرچه بیشتر روابط جوامع بشری می داند و تغییر شرایط زندگی را که بر اثر آن، زنان از بیم تغییرات عضلانی، از دست دادن زیبایی، گریز از کسالت و خستگی خانه نشینی، بی حوصلگی، اشتغال به کار و عواملی از این دست، نمی خواهند حتی بخشی از تربیت فرزندان را متحمل شوند، دلایل قانع کننده برای کوتاهی در تربیت فرزندان از سوی خانواده و مادران نمی شناسد:

“من امیدوارم در حالی که انتظار جامعه انسانی تر را داریم، مردان و زنانی باشند که احساس کنند، مراقبت از کودکان و خانه، دست کم به اندازه هر فعالیت دیگری، مهم و ارضا کننده است و هیچ زن و مردی تصور نکند که برای انتخاب این راه احساس شرمندگی کند.” (2)

ص: 28

1- . بنیامین اسپاک، تغذیه، تربیت و نگهداری کودک، ترجمه احمد میرعابدینی، ص 544.

2- . همان، ص 549.

1. همسر عمران مادر مریم

«مریم» زن نمونه و بانویی است که در قرآن کریم ستایش افزون شده و زنی برگزیده از میان عالمیان معرفی شده است.

(وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ)؛ (1)

به یاد آورید هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم، خدا تو را برگزیده و پاک ساخته و بر تمام زنان جهان برتری داده است.

قداست و برگزیدگی مریم را - آن گونه که قرآن روایت می کند - تربیت یافتن وی در دامن مادری چون همسر عمران، شایستگی ها، باور، اخلاص و ایمان وی بی ارتباط نیست، زیرا قرآن پیش از تکریم مریم، به ارائه ویژگی هایی از مادر او پرداخته است:

(رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ)؛ (2)

[به یاد آورید] هنگامی را که همسر «عمران» گفت: خدایا، آنچه را در رحم دارم، برای تو نذر کردم، که «محرّر» [و آزاد،

ص: 29

1- . آل عمران، آیه 42.

2- . همان، آیه 35.

برای خدمت خانه تو] باشد. از من بپذیر که تو دانا و شنوا هستی.

بی تردید زنی با این خداباوری و نیت الهی و معنوی، دوره بارداری خویش را در کمال پروا پیشگی و بندگی خالصانه به سر برده و مراقب طهارت ظاهری، باطنی و دوری از آلائش های تأثیرگذار بر کودک خویش بوده است.

رهیافت به راز و اهمیت یادکرد قرآن از انگیزه الهی و خالصانه مادر مریم به هنگام بارداری و پیش کش کردن جنین خویش به پیشگاه پروردگار هستی، زمانی میسر می گردد که توجه داشته باشیم کاوش ها و دریافت هایی جدید علمی، بیان کننده آن است که حوادث محیطی و پیرامونی کودک از زمان تولد و حتی پیش از آن و در دوره جنینی، از قبیل: تصورات افکار، حزن و اندوه او، رفتارها و عملکردهای مادر و نیز تغذیه، نظافت، گرفتن از شیر و آموزش، دارای تأثیر کامل در تنظیم شکل گیری شخصیت آینده است.

تمامی روایات و نصوصی که از آداب زفاف، شرایط زمانی و بایسته های زمان آمیزش، تأثیر آب و هوا، تغذیه و حالات روحی مادران بر فرزندان در دوره بارداری و شیردهی سخن می گویند، از همین دیدگاه قابل دقت هستند.

ص: 30

“انسان قبل از تولد نه تنها در رحم مادر رشد می کند، تغذیه می شود و محیط گرمی دارد، بلکه در همه حرکت های او شریک است.” (1)

مادر مریم، در نخستین لحظه های تولد فرزندش در اندیشه پایبندی به عهد است که با خدا بسته و زمانی که می بیند برخلاف تصور او، دختری به دنیا آورده و نمی تواند براساس رسوم آن جامعه در شمار خدمت کاران خانه خدا درآید، اما این رویداد خلاف تصور، چیزی از ایمان وی نمی کاهد و او هم چنان ثابت قدم در عهدش باقی می ماند نوزادش را «مریم» (عبادت کننده خداوند) نام می نهد و با سپردن او و نسلش به خداوند، خواهان امداد الهی در تربیت وی می گردد:

(فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذَرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)؛ (2)

ولی هنگامی که او را به دنیا آورد، [او را دختر یافت] گفت: خداوندا! من او را دختر آوردم - ولی خدا از آنچه او به دنیا آورده بود، آگاه تر بود - و پسر همانند دختر نیست [دختر

ص: 31

1- . همان، ص 543.

2- . آل عمران، آیه 36.

نمی تواند وظیفه خدمت‌گزاری معبد را همانند پسر انجام دهد] من او را مریم نام‌گزاردم و او و فرزندانش را از وسوسه‌های شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می‌دهم.”

واژه‌ی «عوذ» به معنای پناه بردن، پناه دادن و تمسک به غیر است؛ عوذ مریم به خدا، یعنی به تمام و کمال سپردن او به خداوند.

مادر مریم در تربیت شایسته او از هیچ کوششی فروگذار نکرد و خداوند به دست او در دامن او، مریم را به رشد و کمالی بس نیک و شایسته رسانید.

«وانبتها نباتا حسنا» بیان‌کننده رشد، تربیت و پرورش بایسته و مطلوب مریم است. قرآن یادآور شده که پاکی و پاک‌دامنی و صلاح پدر و مادر مریم، در میان جامعه آنان مورد تأیید و تأکید بوده و مردم انتظار داشتند که به حکم قوانین طبیعی و اجتماعی، مریم نیز فردی شایسته باشد و قرآن این انتظار را رد نکرده و نادرست‌شمرده است.

2. مریم، مادر عیسی (علیه السلام)

مادر عیسی (علیه السلام) بانو و مادر نمونه دیگری است که قرآن او را شناسانده و تأکید کرده است؛ مادری که از همان روزهای نخستین جدایی از آغوش مادر، ساکن و مقیم خانه خدا شد و به عبادت الهی پرداخت.

مقام مریم در عبودیت و بندگی خداوند، به مرتبه ای رسید که برگزیده خدا شد. مانده آسمانی بر او فرود آمد و مورد غبطه پیامبر الهی (زکریا) قرار گرفت و داشتن چنان فرزندی را از خداوند درخواست کرد.

مریم از زنان مورد ستایش قرآن است؛ از آن جهت که پاکی و پاک دامنی خود را به شدت پاس داشته است و تا آن جایش رفته که شایستگی دریافت نفعه الهی شده است.

(وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَانِنِينَ)؛ (1)

و مریم دختر عمران - که دامن خود را پاک نگاه داشت و ما از روح خود در آن دمیدیم - او کلمات پروردگار و کتاب هایش را تصدیق کرد و او از مطیعان فرمان خدا بود.

(وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصَّ طَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ * يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسَّ جُدِي وَازْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ)؛ (2)

و [به یاد آورید] هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! خدا تو را برگزیده و پاک ساخته و بر تمام زنان جهان، برتری داده است. ای مریم! به (شکرانه این نعمت) برای پروردگار خود

ص: 33

1- . تحریم، آیه 12.

2- . آل عمران، آیات 42 و 43.

خضوع کن و سجده به جا آور و با رکوع کنندگان رکوع کن.

در مجموع، نام مریم به عنوان دختر عمران یا مادر عیسی و یا به صورت مستقل، بارها و بارها در قرآن یاد شده و از آیات مربوط به توصیف حالات شخصی، ویژگی های رفتاری، عبادی، خلقی، برگزیدگی و پاک دامنی مریم، سکنگزینی او در عبادت گاه پروردگار و بهره وری از نعمت های بهشتی، چند مطلب قابل فهم و دریافت است. الف) وارستگی، پاک دامنی و بندگی خالصانه مریم، سبب شد که فرزند و مولود بزرگواری چون عیسای مسیح در دامن او زاده شود؛ چه اگر زنی بسان مریم و پیمانانه قداست، پاکی و پرواپیشگی او نمی بود، نمی توانست این شرافت را کسب کند و ظرفیت و شایستگی مادرشان برای عیسی را بیابد.

ب) تولد فرزندی چون عیسی از مادری چون مریم سزااست و این، به صورت آشکار نقش مادر در تربیت فرزندان در مراحل جنینی و پس از آن و نیز تأثیر حالات روحی، اخلاقی و ایمان مادران بر خلق و خوی و حالات و رفتار فرزندان را می رساند.

ج) گویی تمام عظمت و تقدیس مردم در نقش مادری او، به عیسی و زادن و پروردن او خلاصه می شود. کثرت آیات ناظر بر مادری مریم برای عیسی از همین منظر قابل فهم است.

ص: 34

د) مادری مریم، برای عیسی (علیه السلام) را نمی توان بسان گذرگاه و ظرفی بدون نقش و تأثیر برای مظلوف و شخصیت مسیح انگاشت که اگر چنین می بود، یادکرد آن همه توصیف از پروای اخلاقی، خداباوری مریم و جای گرفتن وی در مقدس ترین مکان، پرداختن به پرستش شبانه روزی خداوند و تغذیه از پاک ترین غذاها در دوره پیش از مادری، ضرورت و توجیه درخور فهم و عقلانی نمی یافت!

افزون بر این، بشارت تولد عیسی را فرشتگان به مریم دادند و آن نوزاد را با لقب «فرزند مریم» معرفی کردند و این، یعنی او سهمی به سزا در تحقق اراده الهی و تولد فرزندی چون عیسی از دامن او داشته است:

(إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ)؛ (1)

هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! خداوند تو را به کلمه ای [وجود باعظمتی] از طرف خود بشارت می دهد که نامش مسیح، عیسی پسر مریم است؛ در حالی که در این جهان و جهان دیگر، صاحب شخصیت خواهد بود و از مقربان الهی است.

ص: 35

یکی از آیاتی که به گونه صریح تأثیر نقش تربیتی، شخصیتی، و صفات اخلاقی و دینی مریم را در تکوین شخصیت عیسی (علیه السلام) باز می گوید، آیه 75 سوره مبارکه مائده است:

(مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ)؛ (1)

مسیح فرزند مریم، فقط فرستاده [خدا] بود؛ پیش از وی نیز، فرستادگان دیگری بودند. مادرش، زن بسیار راست گویی بود؛ هر دو غذا می خوردند؛ [با این حال، چگونه دعوی الوهیت مسیح و پرستش مریم را دارید؟]. یکی از جنبه های تأکید خداوند بر «صدیقه» بودن مریم، آن است که بگوید، پاره ای از این ویژگی ها و صفات منحصر به فرد و استثنایی عیسی (علیه السلام) رهاورد صفت صدیق بودن مادر او، مریم است، وگرنه او انسانی است بسان سایر انسان ها.

3. مادر موسی (علیه السلام)

موسی (علیه السلام) در روزگاری به دنیا آمد که فرعون، فرزندان پسر بنی اسرائیل را سر می برید تا سلطنت وی زوال نیابد.

از همان روزهای نخست ولادت موسی، مادر وی را تشویق و اضطراب فراگرفت و از تدبیر و چاره اندیشی در حفظ جان فرزند خویش عاجز ماند. در این هنگام بود که مادر

ص: 36

موسی از سوی خدا راهنمایی شد:

(وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزِنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ * فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا)؛

و ما به مادر موسی الهام کردیم: او را شیر ده و هنگامی که بر او ترسیدی، وی را در دریای [نیل] بیفکن؛ و نترس و غمگین مباش که ما او را به تو باز می گردانیم، و او را از رسولان قرار می دهیم. [و هنگامی که مادر به فرمان خدا او را به دریا افکند] خاندان فرعون او را از آب گرفتند، تا سرانجام دشمن آنان و مایه اندوهشان گردد!

این ماجرا از چند موضوع قابل بررسی است:

الف) وحی الهی به مادر موسی چه به معنای الهام باشد و یا شنیدن صدا و یا هر مکانیسم دیگر، آنچه مهم می نماید و منزلت مادر موسی را به عنوان مادر، بسی والایی می بخشد، این واقعیت است که می بینیم، تمامی تدبیر و راهکارهای و حیانی خداوند به صورت ریز، دقیق، مدبرانه و باشجاعت برخاسته از ایمان از سوی مادر موسی فراگرفته و اجرا می شود و خداوند از ایمان، قلب مطمئن، تعهد و اجرای دقیق دستورهای خود به وسیله مادر موسی (علیه السلام) با لحن ستایش گزارش می کند.

ب) راز بازگشت دوباره موسی به آغوش مادر، تسکین

قلب مادر موسی، زدودن اندوه از وی و اثبات حقانیت وعده خداوند دانسته شده است:

(فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ) (1)

ما او را به آغوش مادرش بازگردانیدیم تا چشمش روشن شود و غمگین نباشد و بداند که وعده الهی حق است.

اما این واقعیت که از میان تمامی راه های ممکن، خداوند راه امتناع او از پذیرش و مکیدن پستان زنان دیگر را عامل بازگشت موسی به مادر، تقدیر و پیش بینی می کند، می تواند نشان دهنده این مطلب باشد که کار تربیت، پرورش، تغذیه و رشد موسای پیامبر باید به وسیله زنی چون مادر خود وی، کمال و انجام پذیرد، نه هر زن شیرده دیگر. و این به معنای برجسته کردن اهمیت نقش تربیتی مادران در سمت و سویایی فرزندان و ارائه الگوی موفق از مادری است که با ایمان، اخلاص، اعتماد و اتکال به خداوند، کار تربیت و پرورش فرزندی چون موسی را به شیوه احسن و بهترین وجه ممکن به فرجام رساند.

ص: 38

1- . همان، آیه 13.

اگر از داستان نوح بگذریم که برخی از قرآن پژوهان، شقاوت فرزند نوح را برآیند زاده شدن و تربیت یافتن در دامان مادر ناشایست قلمداد کرده اند - زیرا که از خانواده نوح این هر دو مادر و فرزند بودند که به نوح ایمان نیاوردند و با کافران غرق توفان شدند - موردی را نمی توان یافت که زن در نقش مادری نکوهش شده باشد.

به ویژه این که قرآن، بدفرجامی و اعراض فرزند نوح از ایمان به شریعت و آیین پدر را، حتی با اشاره و تلویح به مادر او نسبت نداده است. بدین ترتیب جایی را نمی شود سراغ گرفت که قرآن کریم به صورت روشن و صریح، زنان را در جایگاه و نقش مادری نکوهش و توبیخ کرده باشد.

آنان که با ملاک های ارزش گذاری اسلام آشنایی دارند، می دانند که اسلام و فرهنگ قرآنی به تمامی کسانی که دارای نقش و کارکرد تربیتی هستند، ارج و منزلت بیش از سایرین بخشیده است؛ ربوبیت از صفات کمالیه الهی و خداوند «رب» (تربیت کننده و پرورش دهنده) مطلق جهانیان است: (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ).

از جمله صفات و رسالت های پیامبران الهی، مربی گری و آموزگاری است:

(هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ). (1)

از این رو مهم ترین مواردی که قرآن به نقش قابل تحسین مادران پرداخته، مواردی است که به جنبه مربی گری آنان نظر داشته است؛ از آن جمله:

1. حق بیشتر مادران بر فرزندان، نیکی و احسان به والدین، در هفت سوره قرآن، سفارش شده و همواره پس از ایمان به خدا و یکتاپرستی - که سنگ بنای سازواره اندیشه اسلامی است - قرار گرفته است.

در دو سوره از سوره ها بر روی واژه ی «ام» جداگانه تکیه شده و زحمت ها، رنج ها و بیداری هایی که برای پرورش، تربیت و سلامت فرزند خود در هنگام بارداری، شیردهی، متحمل گشته یادآور شده و بدین سان، منزلت مادری را ارج بیشتر از پدر بودن نهاده و حقوق بیشتر او بر فرزندان را گوشزد کرده است:

(وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلًى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَمَتَيْنِ إِنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ) (2)

ص: 40

1- . جمعه، آیه 2.

2- . لقمان، آیه 14.

و ما به انسان درباره پدر و مادرش سفارش کردیم. مادرش او را با ناتوانی روی ناتوانی حمل کرد [به هنگام بارداری هر روز رنج تازه ای را متحمل می شد] و دوران شیرخوارگی او دو سال پایان می یابد. آری، [به او توصیه کردیم] که برای من و پدر و مادرت شکر به جای آور که بازگشت [همه شما] به سوی من است.

(وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا...): (1)

ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند، مادرش او را با ناراحتی حمل می کند و با ناراحتی بر زمین می گذارد و دوران حمل و از شیر بازگرفتنش سی ماه است.

2. قرآن در سوره اسراء، احسان و نیکی به والدین را در شمار قضا و احکامی که الزامی و بایدی است، قرار می دهد و نمونه هایی از رفتار و برخورد محسنانه و نیکو را نیز یادآور می شود و در آخر می افزاید که فرزندان باید، در خلوتگه راز و نیایش با خداوند، از نقش تربیتی والدین یاد کنند:

(... وَقُلْ رَبِّ اِزْهَمُهُمَا كَمَا رَبَّيْتَنِى صَغِيرًا): (2)

و بگو: پروردگارا، همان گونه که آنان مرا در کوچکی

ص: 41

1- . احقاف، آیه 15.

2- . اسراء، آیه 24.

تربیت کردند، مشمول رحمتشان قرار ده.

انتخاب عنوان «تربیت» گذشته از این که می تواند به دلیل شمول و پوشش دهی آن بر همه فعالیت های کودک پروری پدر و مادر باشد (بیان کننده) آن است که از یک سو، تمامی اعمال و رفتارهای پدر و مادر جنبه تربیتی دارند و از سوی دیگر، تربیت ستوده و بایسته همان پدر و مادر بوده که چنین فرزند خداجو و نیایش گری پرورده شده است.

ص: 42

مادر را چگونه می شود توصیف کرد؟ واقعا با چه کلماتی می توان عشق یک مادر، محبت بی دریغ و فداکاری های او را وصف کرد؟ بی شک که قابل انجام شدن نیست و هر که هر چیزی را که می گوید، تنها یک بخش کوچکی از کارها و الطاف مادرانه را شرح می دهد. صدا زدن نام مادر در هر سنی برای فرزند دلپذیر و خوشایند است. نامی که به خانواده مفهوم می بخشد. در هر آیین و مذهبی مقام مادر ارزش بسیاری دارد. اما در دین مبین اسلام این ارزش به شکلی فوق العاده و منحصر به فرد بیان شده است. به گونه ای که رسیدن به بهشت با رضایت مادر میسر می شود.

مادر در روایات

1. پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) «الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ»؛ بهشت، زیر پای مادران است. (1)

2. الإمام الصادق علیه السلام: «جاء رجل إلى النبي (صلی الله علیه و آله و سلم) فقال: يا رسول الله، من أئبر؟ قال: أمك، قال: ثم من؟ قال: أمك، قال: ثم من؟ قال: أمك، قال: ثم من؟ قال: أباك»؛

مردی خدمت پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) آمد و عرض کرد: ای رسول خدا،

ص: 45

به چه کسی نیکی کنم؟ فرمود: به مادرت. عرض کرد: سپس به چه کسی؟ فرمود: به مادرت. عرض کرد: بعد از او به چه کسی؟ فرمود: به مادرت. عرض کرد: سپس به چه کسی؟ فرمود: به پدرت. (1)

3. رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم): «أَعْظَمُ النَّاسِ حَقًّا عَلَى الْمَرْأَةِ زَوْجُهَا، وَأَعْظَمُ النَّاسِ حَقًّا عَلَى الرَّجُلِ أُمُّهُ»؛

پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم): بزرگترین حق را بر زن، شوهر او دارد و بزرگترین حق را بر مرد، مادر او دارد. (2)

4. رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم): «الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ»؛ بهشت، زیر پای مادران است. (3)

5. رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم): «أَعْظَمُ النَّاسِ حَقًّا عَلَى الْمَرْأَةِ زَوْجُهَا، وَأَعْظَمُ النَّاسِ حَقًّا عَلَى الرَّجُلِ أُمُّهُ»؛ بزرگترین حق را بر زن، شوهر او دارد و بزرگترین حق را بر مرد، مادر او دارد. (4)

6. رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) «لَمَّا سُئِلَ عَنِ حَقِّ الْوَالِدَيْنِ عَلَى وَلَدِهِمَا: هُمَا جَنَّتِكَ وَنَاؤُكَ»؛ در پاسخ به سوال از حق پدر و مادر بر

ص: 46

1- . الكافي: 2 / 159 / 9 منتخب میزان الحکمة: 614

2- . كنز العمال: 44771 منتخب میزان الحکمة: 254

3- . كنز العمال: 45439 منتخب میزان الحکمة: 614

4- . كنز العمال: 44771 منتخب میزان الحکمة: 254

7. الامام علی (علیه السلام): بِرِّ الْوَالِدَيْنِ مِنْ أَكْرَمِ الطَّبَاعِ؛ امام علی (علیه السلام) نیکی به پدر و مادر، از ارجمندترین خصلت هاست. (2)

8. الامام الرضا (علیه السلام): إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ... أَمَرَ بِالشُّكْرِ لَهُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ وَالِدَيْهِ يَشْكُرِ اللَّهَ؛ امام رضا (علیه السلام) خداوند عزوجل... به سپاسگزاری از خود و پدر و مادر فرمان داده است. پس هر که از پدر و مادرش سپاسگزاری نکند، از خداوند سپاسگزاری نکرده است. (3)

9. الامام زین العابدین (علیه السلام) - كَانَ مِنْ دُعَائِهِ لِأَبِيهِ - اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَهَابُهُمَا هَيْبَةَ السُّلْطَانِ الْعُسُوفِ، وَ أَبْرُهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّءُوفِ، وَ اجْعَلْ طَاعَتِي لِيُؤْتِيَنِي مِنْ رِقْدَةِ الْوَسْوَاسِ، وَ أَتْلِحْ لِي صَدْرِي مِنْ شَرِّبَةِ الظُّمَانِ حَتَّى أُؤْتِرَ عَلَى هَوَايَ هَوَاهُمَا؛ امام سجاد (علیه السلام) - در دعا برای والدین خود- بار خدایا، چنان کن که هیبت پدر و مادرم در دل من چنان باشد که هیبت پادشاهی سخت مهیب، و به آن دو نیکی و مهربانی کنم آن سان که مادری مهربان به فرزند خود نیکی و مهربانی کند. خداوندا، فرمانبرداری از پدر و مادر و نیکی و مهربانی مرا در

ص: 47

1- . میزان الحکمه، ج 14، ص 7090، ح 22669

2- . میزان الحکمه، ج 14، ص 7090، ح 22672

3- . میزان الحکمه، ج 14، ص 7092، ح 22678

حق ایشان برای من شادی بخش تر گردان از به خواب رفتن بی خوابی کشیدگان و آب سرد نوشیدن جگر سوختگان، تا میل و خواهش ایشان را بر میل و خواهش خویش برتری نهم و خشنودیشان را بر خشنودی خود پیش دارم. (1)

عنه صلى الله عليه واله فى وصيه لرجل: وَوَالِدَيْكَ فَاطِعُهُمَا وَبَرَّهُمَا حَيِّينَ كَانَا أَوْ مَيِّتَيْنِ - وَإِنْ أَمْرَاكَ أَنْ تَخْرُجَ مِنْ أَهْلِكَ وَ مَالِكَ فَافْعَلْ - فَإِنَّ ذَلِكَ مِنَ الْإِيمَانِ؛ مردی نزد پیغمبر (صلی الله علیه و آله و سلم) آمد و گفت: ای رسول خدا به من سفارشی فرما و آن حضرت فرمود: چیزی را شریک خدا مگیر و گرچه به آتش سوخته شوی و شکنجه گردی جز که دلت پای بند ایمان باشد و پدر و مادرت را فرمانگزار باش و بآنها نیکی کن زنده باشند یا مرده و اگر بتو فرمایند از خاندان و دارائیت بیرون شود و آن را انجام بده که آن جزئی از ایمان است. (2)

شیخ صدوق در من لا یحضره و علامه مجلسی در بحار از امام صادق (علیه السلام) نقل کردند: «اعتقل لسان رجل فى المدینه على عهد الرسول (علیه السلام) فى مرضه الذى مات فيه» در زمان پیغمبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) مردی که دچار مریضی و در حال مردن بود، زبانش بند آد، رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) وارد شدند به آن مرد، فرمودند: بگو: «لا

ص: 48

1- . میزان الحکمه، ج 14، ص 7092، ح 22681

2- . میزان الحکمه، ص 7094، ح 22687

اله الا الله» نتوانست بگویند دو مرتبه فرمود، نتوانست بگوید و بالای سر آن مرد زنی نشسته بود پیغمبر (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: آیا این مرد مادر دارد؟ آن زن عرض کرد بلی یا رسول الله من مادر او هستم، فرمود: آیا از پسرت راضی هستی؟ عرض کرد نه، یا رسول الله، بلکه بر او غضبناک می باشم، به روایت بحار عرض کرد مدت شش سال است که با او تکلم نکرده ام فی الفقیه فقال رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) «انی احب ان ترضی عنه» پیغمبر به آن زن فرمود: من دوست دارم که از فرزند خود راضی شوی «قالت رضی الله عنی برضاک یا رسول الله» عرض کرد به جهت رضایت شما از او راضی شدم پس رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: بگو لا اله الا الله فی الفور زبانش باز شد و گفت: لا اله الا الله، فرمود: بگو: «یا من یقبل الیسیر و به عفو عن الکثیر اقبل منی الیسیر و اعف عنی الکثیر انک انت اعفو الغفور» و در بحار «انک انت الغفور الرحیم» تمام کلمات را گفت حضرت پرسیدند چه می بینی؟ عرض کرد: دو صورت سیاه بر من وارد شدند فرمودند: دوباره بخوان، همین کلمات را خواند باز فرمودند: چه می بینی؟ عرض کرد آن دو صورت سیاه رفتند و دو صورت سفید بر من وارد شدند و می خواهند روح مرا قبض کنند، پس

در کتاب زیده التصانیف آمده است که: در حدیث وارد شده اگر کسی به قدر عمر دنیا روی یک پا و در خودمت مادر بایستد از عهده ی یک دفعه شیر دادن مادر بر نیامده است و در انوار لغمانیه نقل کرده که در زمان رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) مردی از دنیا رفت و او را بردند دفن کنند زمین او را قبول نکرد، خبر به پیغمبر دادند فرمود: مادرش از او راضی نیست، فرستادند پیش مادرش از او راضی شد زمین او را قبول کرد. (2)

از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده است که فرمودند: «رَضِيَ الرَّبُّ فِي رَضَى الْوَالِدَيْنِ وَ سَخَطُ الرَّبِّ فِي سَخَطِ الْوَالِدَيْنِ»؛ رضایت خدا در سایه رضایت والدین و خشم خدا در سایه خشم والدین است. (3)

در این قسمت از بحث بهتر است سیری داشته باشیم در رساله حقوق امام ساجدین امام عارفین شلاله پاک حسین بن

ص: 50

-
- 1- . میزان الحکمه، ج 14، ص 7094، ح 22688، گنجینه معارف، محمد رحمتی شهرضا، ص 201، به نقل از الکافی، ج 2، ص 312
  - 2- . ثمرات الحیات، سید الواعظین تالیف آقا سید محمود امامی اصفهانی، ویرایش محمد ملکی، ج 1، ص 53
  - 3- . سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 212 به نقل از مستدرک الوسایل، ج 15، ص 174، ح 17908

علی (علیه السلام)، امام سجاد (علیه السلام) و گوش دل دهیم به فرمایشات این بزرگوار در مورد حقوقی که پدر و مادر بر گردن ما دارند:

حق مادر

« أَمَّا حَقُّ الرَّحِمِ - فَحَقُّ أُمِّكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّهَا حَمَلَتْكَ حَيْثُ لَا يَحْمِلُ أَحَدٌ أَحَدًا - وَأَطَعَمَتْكَ مِنْ ثَمَرَةِ قَلْبِهَا مَا لَا يُطْعِمُ أَحَدٌ أَحَدًا - وَأَنَّهَا وَقَّتْكَ بِسَمْعِهَا وَبَصَرِهَا وَيَدَيْهَا وَرِجْلِهَا - وَشَدَّ عُرْيَهَا وَبَشَّرَهَا وَجَمِيعِ جَوَارِحِهَا - مُسْتَبْشِرَةً بِذَلِكَ فَرِحَةً مَوْبِلَةً [مُؤَمِّلَةً] - مُحْتَمِلَةً لِمَا فِيهِ مَكْرُوهٌ هَا وَ أَلْمَهُ وَ ثِقْلَهُ وَ غَمَهُ [أَلْمَهَا وَ ثِقْلَ هَا وَ غَمَ هَا] - حَتَّى دَفَعَتْهَا عَنْكَ يَدُ الْقُدْرَةِ وَ أَخْرَجَتْكَ إِلَى الْأَرْضِ - فَرَضِيَّتٌ أَنْ تَشْبَعَ وَ تَجُوعَ هِيَ وَ تَكْسُوكَ وَ تَعْرَى - وَ تُرْوِيكَ وَ تَطْمَأُ وَ تُظْلِكَ وَ تَصُدِّحِي - وَ تُنَعِّمَكَ بِبُؤْسِهَا وَ تُلَذِّدُكَ بِالنُّومِ بِأَرْفَاقِهَا - وَ كَانَ بَطْنُهَا لَكَ وَعَاءً وَ حِجْرُهَا لَكَ حِوَاءً - وَ ثَدْيُهَا لَكَ سِقَاءً وَ نَفْسُهَا لَكَ وَقَاءً - تُبَشِّرُ حَرَّ الدُّنْيَا وَ بَرْدَهَا لَكَ وَ دُونَكَ - فَتَشْكُرُهَا عَلَى قَدْرِ ذَلِكَ - وَ لَا تَقْدِرُ عَلَيْهِ إِلَّا بِعَوْنِ اللَّهِ وَ تَوْفِيقِهِ »؛ حق مادرت این است که بدانی او تو را در جایی نگه داشته که کسی نگه نمی دارد و از میوه دلش به تو داده که کسی به کسی نمی دهد و از تو با همه وجودش از گوش و چشم و دست و پا و مو و پوست، با شادمانی و سرور نگهبانی و نگهداری کرده، ناملايمات غم و اندوه و نگرانی ها را تحمل

می کند و شادان و خرم است که تو را سیر نماید، و خود گرسنه بماند، تو را بپوشاند و خود برهنه باشد؛ تو را سیراب کند و خود تشنه بماند؛ خود در آفتاب باشد و بر تو سایه افکند، با تحمل و مشقت، آرامش و تنعم تو را فراهم آورد و با پذیرش رنج بی خوابی، تو را از لذت خواب بهره مند سازد. شکمش ظرف وجود تو و دامش پناهگاه امن تو سینه اش چشمه ی جوشانی برای رفع عطش تو و جانش فدای تو شده و سرد و گرم روزگار را به خاطر تو پذیرا گشته است؛ پس باید به پاس این همه محبت و زحمت، شکر گزار او باشی، و هرگز نمی توانی مگر خدایت یاری کند.

اگر ما کمی فکر کنیم بار دیگر همه رنج های مادران را مقابل چشم خود می بینیم و به صبر و بردباری او، در تحمل و رنج های فراوان را تحسین می گوئیم و در مقابل این موجود قابل تقدیس و کریم خاضع می شویم و بیشتر احساس وظیفه می کنیم ولی چه زمانی دیگر می خواهیم به این محبت های او جواب بدهیم؟ درک این مطلب و کلام را کسی چون امام سجاد (علیه السلام) فقط می فهمد که با مادر خود بر سر یک سفره همنشین نمی شد و هنگامی که علت را سوال می کنند: «أَنْتَ أَبْرُّ النَّاسِ بِأُمَّكَ وَلَا تَرَكَ تَأْكُلُ مَعَهَا قَالَ أَخَافُ أَنْ تَسْبِقَ يَدِي إِلَى مَا سَبَقَتْ عَيْنَهَا إِلَيْهِ فَأَكُونَ قَدْ عَقَقْتُهَا»؛ شما با اینکه از نیکو

کارترین مردم هستید، چگونه است که هرگز ندیده ایم با مادرتان بر سر یک سفره بنشینید؟ فرمودند: می ترسم بر سر یک سفره دستم را چیزی دراز کنم که قبلاً چشم مادرم بر آن افتاده باشد و با این عمل موجبات نافرمانی او را فراهم کنم. (1)

مقام و منزلت مادر نزد پروردگار

منزلت و مرتبه مادر نزد پروردگار آنقدر بلند و رفیع است که فقها بر اساس آن روایات، فتوهای جالبی دارند؛ مثلاً روایتی به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) نسبت داده شده که حضرت فرمودند: «ذَا كُنْتَ فِي صَلَاةِ التَّطَوُّعِ فَإِنْ دَعَاكَ وَالِدُكَ فَلَا تَقْطَعْهَا وَإِنْ دَعَتْكَ وَالِدَتُكَ فَأَقْطَعْهَا»؛ اگر مشغول خواندن نماز مستحبی هستی و پدرت تو را صدا بزند؛ حق نداری نمازت را قطع کنی؛ اما اگر مادرت تو را صدا زند؛ موظفی نماز مستحبی را شکسته و او را اجابت کنی. (2)

در فتواها آمده است که اگر سفر مباح و یا حتی زیارت مستحبی برای انسان پیش آید و یکی از والدین اظهار نارضایتی کند، و آن سفر را منع کند، سفر حرام می شود و

ص: 53

1- کتاب سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 192، به نقل از مستدرک الوسائل، ج 15، ص 182، ح 17940

2- کتاب سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 206، به نقل از مستدرک الوسائل، ج 15، ص 118، ح 17933

انسان حق ندارد به آن سفر برود. (1)

از دقت و تأکیدی که در روایت‌ها آمده، ارج و قرب و منزلت مادر در درگاه الهی بیشتر از پدر است؛ این مطلب در (فقه الرضا) ع بیان شده است که حضرت فرمودند: «أَعْلَمُ أَنَّ حَقَّ الْأُمِّ أَلْزَمُ الْحُقُوقِ وَأَوْجِبُ لَأَنَّهَا حَمَلَتْ...»؛ حق مادر نسبت به سایر حقوق، لازم‌ترین و واجب‌ترین حقوق است؛ چرا که او را در جایی حمل کرده. (2)

شخصی خدمت حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) عرض کرد: «یا رسول الله قال أن تُطِيعَهُ مَا عَاشَ فَقِيلَ مَا حَقُّ الْوَالِدِ فَقَالَ هَيْهَاتُ هَيْهَاتُ لَوْ أَنَّهَ عَدَدَ رَمْلِ عَالِجٍ وَقَطْرِ الْمَطْرِ أَيَّامَ الدُّنْيَا قَامَ بَيْنَ يَدَيِهَا مَا عَدَلَ ذَلِكَ يَوْمَ حَمَلَتْهُ فِي بَطْنِهَا»؛ ای رسول خدا! حق پدر چیست؟ حضرت فرمودند: مادامی که زنده است او را اطاعت کنی و مطیع او باشی. بعد عرض کرد: حق مادر چیست؟ فرمودند: اگر انسان به اندازه‌ی ریگ‌های بیابان و قطرات باران و ایام روزگاران، در مقابل مادر بایستد و او را اطاعت کند، به

ص: 54

-
- 1- کتاب سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 207، به نقل از عروه الوثقی، ج 1، ص 734
  - 2- کتاب سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 204، به نقل از فقه الرضا (علیه السلام)، ص 334- مستدرک الوسایل، ج 15، ص 180، ح 17931

اندازه یک روز دوران حمل، حق او را ادا نکرده است. (1)

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: «دَعْوَةُ الْوَالِدِ أَسْرَعُ إِجَابَةً، قِيلَ، يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلِمَ ذَلِكَ؟ قَالَ: هِيَ أَرْحَمُ مِنَ الْأَدْبِ، وَ دَعْوَةُ الرَّحِيمِ لَا تَسْقُطُ»؛ دعای مادر سریع تر اجابت می شود، عرض کردند: چرا یا رسول الله! حضرت فرمودند: چون مادر رحمت و مهربانی اش نسبت به فرزند از پدر بیشتر است، خداوند دعای انسان رحیم و مهربان را هرگز رد نمی کند. (2)

ص: 55

1- . مستدرک الوسائل، ج 15، ص 203، ح 18014

2- . سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام)، ج 2، ص 219، به نقل از محجه البيضاء، ج 3، ص 435.

فصل چهارم: «مادر در ادیان گذشته»

اشاره

ص: 57

همه ادیان الهی و متون دینی آنها نگاه ویژه ای به مادر دارند و احترام و تکریم وی را واجب می شمارند. پیامبران الهی افزون بر اینکه همواره پیروان خود را به احترام به مادر سفارش می کردند، خود، بیش از همه، مادرانشان را تکریم و برایشان رحمت و مغفرت طلب می کردند. ابراهیم خلیل الله (علیه السلام) برای پدر و مادرش دعا می کند و از خداوند می خواهد آنها را بیامرزد: «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ؛ پروردگارا! در آن روز که حساب برپا می شود، من و پدر و مادرم و همه مؤمنان را بیامرز». (1)

این کار حضرت ابراهیم (علیه السلام) افزون بر اینکه نشان دهنده بزرگی شأن و مقام مادر است، جنبه تربیتی نیز دارد و شیوه دعا کردن در حق پدر و مادر را به پیروان مکتب توحید می آموزد.

در روایت آمده است روزی حضرت موسی (علیه السلام) از پروردگار خواست که هم نشین بهشتی اش را به وی معرفی

ص: 59

کند. خداوند به او فرمود به فلان ناحیه، کوچه فلان و فلان مغازه برو. کسی که در آنجا مشغول کار است، هم نشین تو در بهشت خواهد بود. حضرت موسی (علیه السلام) در پی نشان رفت و دید که هم نشین وی جوانی قصاب است. مدتی از دور مراقب وی بود تا ببیند چه عمل شایسته ای از او سر می زند، ولی چیزی دست گیرش نشد. شب هنگام که جوان محل کارش را ترک می کرد، حضرت موسی (علیه السلام) بدون آنکه خود را معرفی کند، نزد جوان آمد و از وی خواست تا شب را مهمانش باشد. حضرت می خواست از این رهگذر به محبوبیت جوان نزد پروردگار پی ببرد و دریابد آن جوان در خلوت چگونه عبادت می کند که به چنین درجه و مقامی رسیده و هم نشین پیامبر خدا شده است.

جوان پس از اینکه وارد خانه شد، پیش از هر چیز، غذایی آماده کرد. آن گاه به سراغ پیرزنی رفت که دست و پایش فلج شده بود و قدرت حرکت و جابه جا شدن نداشت. با صبر و حوصله، غذا را لقمه لقمه به دهان پیرزن گذاشت. سپس وی را شست و شو داد، لباسش را عوض کرد و خوابانید.

حضرت موسی (علیه السلام) هنگام خداحافظی، خود را به جوان معرفی کرد و پرسید: این زن کیست؟ وقتی تو به وی غذا می دادی، به آسمان نگاه می کرد و چیزی می گفت. آن سخنان چه بود؟ جوان گفت: این زن مادر من است و هر بار که به او

غذا می دهم و او را سیر می کنم، برای من دعا می کند و می گوید: خدایا! او را هم نشین موسی بن عمران در بهشت برین قرار بده. حضرت موسی (علیه السلام) پس از شنیدن سخنان جوان، به وی مژده داد که دعای مادرش در حق او مستجاب شده است. (1)

حضرت عیسی (علیه السلام) نیز پس از تولد، پروردگاری را شکر می کند که وی را نسبت به مادرش نیکوکار قرار داده است و می فرماید: «... وَ بَرًّا بِوَالِدَتِي وَ لَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا؛ مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده و جبار و شقی قرار نداده است.» (مریم: 32) حضرت مسیح (علیه السلام)، نیکی به مادر را از امتیازهای خود برمی شمرد و این، دلیل روشنی است بر بزرگی اهمیت مقام مادر، وگرنه عیسی (علیه السلام) به عنوان فرستاده خدا ویژگی های ارزنده بسیاری داشت که می توانست به آنها اشاره کند.

ص: 61

1- . حقوق والدین، ص 226.

فصل پنجم: «مادر در اندیشه بزرگان دین»

اشاره

ص: 63

خدمت کردن به مادر از نظر تربیتی نیز اهمیت دارد. این نکته که انسان همیشه و در هر کاری به ویژه در خدمت به مادر و جلب رضایت وی از خدا کمک بجوید و با تکیه بر امدادهای الهی انجام وظیفه کند و مشکلات زندگی را از سر راه بردارد، راه کاری تربیتی است و در اندیشه بزرگان دین ما این مساله حایز اهمیت است:

اندیشه بزرگان دین

اشاره

(1) ملا محسن فیض کاشانی

(2) ملا احمد نراقی

(3) علامه سید محمدحسین طباطبایی

(4) امام خمینی رحمه الله

(1) ملا محسن فیض کاشانی

فیض کاشانی راه کارهایی درباره احترام به والدین به ویژه به مادر دارد که همگان را به رعایت آنها سفارش می کند. ایشان می نویسد:

ادب فرزند با پدر و مادر به این است که سخن آنها را بشنود و پیش پای آنها برخیزد و امر آنها را گردن نهد و هیچ

ص: 65

گاه جلوتر از آنها راه نرود و صدایش را از صدای آنها بلندتر نکند و دعوت آنها را اجابت کند. و بر [جلب] رضا [یت] و خشنودی آنها حریص باشد. همیشه در برابر آنها آرام و گوش به فرمان باشد و اگر در حق آنها نیکی کرد، بر آنها منت نگذارد و اگر کاری برای آنها انجام داد، خود را طلب کار نداند و [با] تندى (با خشم) به آنها ننگرد و چشم در چشم آنها ندوزد و جز با اجازه آنها مسافرت نکند. (1)

2) ملا احمد نراقی

ملا احمد نراقی، در کتاب ارزشمند معراج السعاده با تأکید بر فضیلت نیکی به پدر و مادر، عاق والدین را گناه نابخشودنی می‌شمرد.

جوانی سر از رأی مادر بتافت *** دل دردمندش به آذر بتافت

چو بیچاره شد، پیشش آورد مهد *** که ای سست مهر فراموش عهد

نه در مهد، نیروی و حالت نبود *** مگس راندن از خود، مجالت نبود

تو آنی که از یک مگس رنجه ای *** که امروز سالار و سرپنجه ای (2)

ملا احمد نراقی در این اشعار، با اشاره به ضعف و ناتوانی

ص: 66

1- . ملا محسن فیض کاشانی، طریق النجاه راه نجات، ترجمه: رضا حبیب زاده، تهران، پیام آزادی، بی تا، ص 203.

2- . ملا احمد نراقی، معراج السعاده، قم، انتشارات کشف الغطاء، 1382، ص 425.

فرزند در زمان نیاز به سرپرستی و خردی، مقام و جایگاه مادر و نیز تأثیر نافرمانی فرزند از مادر را به خوبی بیان کرده است. ایشان در ادامه می افزایند:

بدان که عقوق پدر و مادر عبارت است از: خشم آوردن و شکستن دل و آزرده خاطر ایشان و به هر نوع که دل ایشان آزرده شود، عقوق حاصل می شود و آدمی مستحق عذاب الهی و بلاى غیرمتناهی می گردد، خواه به زدن باشد یا دشنام دادن یا صدا به ایشان بلند کردن یا تیز [و با خشم] بر ایشان نگریستن یا از ایشان روی گردانیدن و بی توجهی [به آنان] یا [از] ایشان نافرمانی کردن در امری که اطاعتشان لازم است. (1)

3) علامه سید محمدحسین طباطبایی

علامه طباطبایی، فرزند دوستی را از نیازهای فطری انسان و عامل اصلی بقای نسل بشر می داند. به نظر ایشان، عاطفه میان مادر و فرزند، مهم ترین عامل بقای جامعه انسانی است. خداوند برای اینکه بشر را از نابودی نگه دارد، روش توالد و تناسل و امکان ایجاد نسل را برای افراد فراهم ساخته و عواطف درونی شان را متوجه این کار کرده است. از این رو،

ص: 67

1- . ملا احمد نراقی، معراج السعاده، قم، انتشارات کشف الغطاء، 1382، ص 425.

انسان، فرزند خود را پاره ای از وجود خود و بقای او را بقای خویش می داند و برای فراهم آوردن آسایش وی می کوشد و رنج های فراوانی را بر خود هموار می سازد؛ چون نابودی فرزند را نابودی خود می بیند.

طبیعی است وقتی محبت فرزند فطری باشد، دوستی مادر نیز فطری خواهد بود. هر انسانی به طور طبیعی به مادرش گرایش دارد، در پی او روان است، وی را تنها مایه آرامش روحی و روانی خود می داند؛ تمام مشکلاتش را با او در میان می گذارد و با تمام وجود علاقه و محبتش را به مادرش ابراز می کند. این گرایش، حاکی از حس ذاتی و فطری است که خدای متعال در وجود بشر نهاده است. بر اساس همین گرایش فطری و اجتماعی، فرزند نیز باید در دوره ناتوانی مادر، به پاس آن همه زحماتی که وی برای رشد و تربیت فرزند متحمل شده است، مادر را احترام و فداکاری هایش را جبران کند وگرنه نظام جامعه انسانی بر هم می خورد و پایدار نمی ماند.

بر همین اساس، علامه طباطبایی رحمه الله، نیکی به پدر و مادر را پس از توحید، از اوجب واجبات می داند، چنان که عقوبت آن دو را نیز پس از شرک به خدا، از اکبر کبایر می شمارد. اگر انسان به این مسئله فطری توجه نکند و از حکم عقل روی بگرداند و به مادرش بی احترامی کند و خاطرش را آزرده

4) امام خمینی رحمه الله

امام خمینی رحمه الله با بهترین بیان، مادر و جایگاه فردی و اجتماعی وی را توصیف کرده و ارزش کار تربیتی او را با کار پیامبران همتراز دانسته است. ایشان در این باره می فرماید:

حقوق بسیار مادرها را نمی توان شمرد و نمی توان به حق ادا کرد. یک شب مادر نسبت به فرزندش از سال ها عمر پدر متعهد ارزنده تر است. تجسم عطف و رحمت در دیدگان نورانی مادر، بارقه رحمت و عطف رب العالمین است. اینکه در حدیث نبوی آمده است: «بهشت زیر قدم های مادران است»، یک حقیقت است و اینکه با این تعبیر لطیف آمده است، برای [بیان] بزرگی [و] عظمت آن است و هشدار به فرزندان است که سعادت و جت را در زیر قدم آنان و خاک پای مبارک آنها جست و جو کنند و حرمت آنان را نزدیک حرمت حق تعالی نگه دارند و رضا و خشنودی پروردگار سبحان را در رضا و خشنودی مادران جست و جو کنند.

امام خمینی قدس سره در کلام دیگری می فرماید:

ص: 69

این مادری که بچه در دامن او بزرگ می شود، بزرگ ترین مسئولیت و شریف ترین شغل را دارد. شریف ترین شغل در عالم، بزرگ کردن یک بچه است و تحویل دادن یک انسان است به جامعه. این همان بود که خدای متعال، در طول تاریخ برای آن، انبیا را فرستاد. در طول تاریخ، از آدم تا خاتم، انبیا آمدند تا انسان بسازند.

همچنین فرموده است:

خدمت مادر به جامعه، از خدمت معلم بالاتر است و از خدمت همه کس بالاتر است و این امری است که انبیا می خواستند.

امام با تأکید بر جایگاه والای فردی و اجتماعی مادر، کار تربیتی وی را ارزشمندتر از کار معلمان و ادامه وظیفه پیامبران الهی معرفی کرده است. ایشان در راه کاری اخلاقی به مادران می فرماید:

شما می توانید بچه هایی تربیت کنید که حفاظت از انبیا بکنند، حفاظت از آمال انبیا بکنند. شما هم خود حافظ باید باشید و هم نگهبان درست کنید. (1)

ص: 70

1- . جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، 1374 صص 128-224.

فصل ششم: «نقش مادر در تربیت دینی فرزندان»

اشاره

ص: 71

به اعتقاد کارشناسان تعلیم و تربیت، نمی توان نقش مادر، پیش از تولد فرزند را در تربیت و چگونگی شکل گیری حالت ها و ویژگی ها و شخصیت وی، نقش تربیتی نامید؛ زیرا هنوز نطفه کامل نشده است و فرزند در حالت جنینی قرار دارد. با وجود این، بر اساس روایت های فراوانی، بسیاری از ویژگی های مادر که هنگام انتخاب همسر باید رعایت گردد و نیز رفتارهای مادر در زمان بارداری و تغذیه وی زمینه ساز تربیت و زمینه ای برای خوش بختی و بدبختی فرزند به شمار می آید که توجه به آن، برای پدر و مادر لازم است. از این رو، در این قسمت، نقش مادر پیش از تولد فرزند بررسی می گردد.

آنچه پیش از هر چیز باید بدان توجه داشت این است که مادر بیش از دیگران با فرزند مأنوس است و ساعت های بسیاری را با وی به سر می برد و زندگی می کند و از زمان انعقاد نطفه تا هنگام تولد و پس از آن همواره با فرزند است و تمام حرکات و سکناش بر روح و جسم نوزاد اثر می گذارد. این همراهی، نقش مهم تربیتی مادر نسبت به فرزند را به خوبی

آشکار می‌سازد. بر همین اساس، در آموزه‌های اسلامی و سخنان بزرگان دین، به این امر بسیار حساس، توجه و تأکید ویژه‌ای شده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید:

تَزَوَّجُوا لِنُطْفِكُمْ فِي الْحَجَزِ الصَّالِحِ فَإِنَّ الْعِرْقَ دَسَّاسٌ.

(از طایفه و عشیره پاک دامن، نیکوکار و خوش اخلاق همسر انتخاب کنید، به درستی که عِرْق (ژن) در فرزند اثر می‌گذارد). (1)

در این حدیث، روی سخن پیامبر خدا با پدر است که باید در انتخاب همسر دقت کند؛ زیرا نقش مادر در انتقال ویژگی‌های نیاکان به فرزند بسیار مهم و سرنوشت‌ساز است و ویژگی‌های وراثتی از سوی مادر به فرزند منتقل می‌شود. روان‌شناسان بر این باورند که رابطه مادر و فرزند از انعقاد نطفه آغاز می‌گردد و در طول دوران بارداری و پس از آن ادامه می‌یابد. حتی در این دوره، ارتباط آنها بیشتر می‌شود و مادر به صورت طبیعی و فطری، تمام علاقه و انرژی خود را صرف پرورش فرزند می‌کند. (2) دوره پیش از تولد، دوره بسیار حساسی است، چنان‌که سلامت مادر، حالت‌های روحی و

ص: 74

1- . محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، قم، دارالحدیث، 1379. ج 2، واژه ولد، ص 1183.

2- . ژان پیازه، زندگی و پرورش کودک، ترجمه: عنایت الله شکیباپور، انتشارات نیما، تهران، 1366، صص 19-25.

معنوی مادر، کار و استراحت مادر، ترس و اضطراب وی، نگرانی‌ها و گریه‌هایش، ویژگی‌های روحی و رفتاری مادر، تغذیه مادر و حتی تنفس‌های او بر کودک اثر می‌گذارد. (1) در این قسمت به برخی از نقش‌های تربیتی مادر پیش از تولد فرزند اشاره می‌کنیم.

الف) دعا برای طلب فرزند صالح

نخستین دستوری که درباره زناشویی وارد شده، دعا برای به دست آوردن فرزند صالح است.

معمولاً شور و شوق ازدواج و تشکیل خانواده، فرصت کمتری برای مناجات و دعا به زن و شوهر می‌دهد، ولی اگر آغاز زندگی مشترک، با دعا و خواسته‌های مشروعی مانند این همراه باشد، بی‌تردید، آینده درخشانی پیش روی این خانواده خواهد بود و فرزند صالحی روزی شان خواهد شد؛ که خداوند می‌فرماید: «أَدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ؛ مرا بخوانید تا [دعای] شما را اجابت کنم.» (غافر: 60)

چه دعایی بهتر از طلب فرزند صالح که نام پدر و مادر را به نیکویی زنده نگه می‌دارد و سرمایه ارزشمندی برای آنان به

ص: 75

قرآن کریم از پیامبرانی یاد می کند که دعای آنان معطوف به این مسأله بوده است. در آیه ای از قرآن، حضرت زکریا علیه السلام برای اینکه خداوند به او فرزندی عنایت کند، این گونه دعا می کند:

قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً. (آل عمران: 35) خداوندا! از سوی خود، فرزند پاکیزه ای به من عطا فرما.

خدای متعال، این دعای زکریا را پذیرفت و خطاب به او فرمود:

يَا زَكَرِيَّا! إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى. (مریم: 7) ای زکریا! ما تو را به فرزندی بشارت می دهیم که نامش یحیی است.

(ب) بردن نام و یاد خدا

یاد خدا در هر شرایطی مستحب است و ثوابی بر یاد کننده آن مترتب می شود. از این رو، بهتر است هر کاری را با یاد و نام خداوند آغاز کرد. بنا بر سخن بزرگان دین، گفتن «بسم الله» هنگام معاشرت زن و مرد، برای پیش گیری از دخالت شیطان مؤثر است. (1) یکی از زمان های حساس و سرنوشت سازی که آینده انسان در گرو آن است، زمان انعقاد نطفه است. اگر

ص: 76

مرحله شکل‌گیری نخستین هسته وجودی کودک، بنا بر آموزه‌های اسلام و با یاد خدا صورت گیرد، در زندگی آینده خود دچار انحراف دینی نمی‌شود یا مشکل کمتری در این زمینه خواهد داشت، وگرنه آینده خطرناکی در انتظار وی خواهد بود و به قول شاعر:

سنگ اول گر نهد معمار کج *** تا ثریا می رود دیوار کج

ج) پرهیز از آمیزش در کنار بچه‌ها

خودداری از انجام عمل زناشویی در کنار کودک، از دیگر آداب معاشرت خانوادگی است که دستوره‌های فراوانی از امامان معصوم علیهم السلام در این باره روایت شده است. در روایات بی‌شماری به آثار منفی انجام دادن عمل زناشویی در محلی که بچه‌ای هر چند کوچک در آن حضور داشته باشد، اشاره شده است. امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید:

سوگند به آن خدایی که جانم در قبضه قدرت اوست، اگر مردی با همسرش آمیزش کند، در حالی که در خانه (اتاق)، بچه‌ای بیدار باشد که آنها را ببیند و سخن آنها را بشنود و نفس کشیدنشان را بفهمد، چنین کودکی هرگز رستگار نخواهد شد؛ اگر پسر باشد، زناکار و اگر دختر باشد، بدکاره خواهد شد.

ص: 77

یکی از دلایلی که احادیث اسلامی، انسان را به انجام عمل زناشویی به دور از بچه ها سفارش می کنند، شاید این باشد که کودک در سال های نخست زندگی از توان یادگیری بالایی برخوردار است. یکی از روش های یادگیری در روان شناسی، روش تقلید از راه مشاهده است که امروزه طرفداران بسیاری در علم روان شناختی دارد. به نظر آنان، یادگیری از راه مشاهده، روشی فطری و غریزی است که در انسان و حیوان وجود دارد و از هنگام تولد آن را به کار می گیرند و بخش زیادی از یادگیری انسان از این راه است. کودک نیز رفتار بزرگ سالان مانند راه رفتن، سخن گفتن و خندیدن را می بیند و از آنها به خوبی تقلید می کند. برای مثال، دختر بچه ای که می بیند مادرش در آشپزخانه آشپزی می کند، از وی تقلید می کند و همان کار را با موفقیت انجام می دهد. (1)

نمونه های فراوانی از یادگیری کودکان به روش مشاهده و تقلید در متون روایی آمده است. قطب راوندی نقل می کند:

روزی یکی از انصار بزغاله ای را در برابر دیدگان دو کودکش ذبح کرد تا پیامبر خدا را به مهمانی دعوت کند. زن وی سرگرم پخت و پز و تهیه غذا شد و مرد به مسجد رفت تا

ص: 78

1- . یحیی سید محمدی، روان شناسی یادگیری، تهران، نشر نی، 1382، چ 2، ص 211.

پیامبر را به خانه بیاورد. کودکان به دور از چشم مادر به گوشه ای رفتند و یکی از آن دو به دیگری گفت: بیا سرت را ببرم و کارد را گرفت و سر برادر را برید. وقتی مادر آمد و بچه را کشته دید، فریاد زد. بچه دیگر نیز از ترس فرار کرد و از غرفه به زیر افتاد و مُرد. هنگامی که پیامبر وارد خانه شد، جبرئیل او را از ماجرا آگاه ساخت. حضرت به صاحب خانه فرمود: بچه هایت کجا هستند؟ آنها را حاضر کن. او نخست قضیه را پنهان کرد؛ چون نمی خواست پیامبر را ناراحت کند، ولی با پافشاری رسول خدا صلی الله علیه و آله بدن های بی جانکودکان را آوردند. حضرت دعا کرد و خدا، به برکت دعای ایشان هر دو بچه را زنده کرد. (1)

(د) تأثیر غذای مادر بر جنین

در آموزه های اسلامی، برای غذا افزون بر منافع جسمانی، آثار و پی آمدهای تربیتی - روانی بسیاری بیان شده است. از این رو، خدای متعال در قرآن کریم، انسان را به دقت و تأمل در کیفیت غذایش فرا می خواند: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ؛ انسان باید به غذای خویش با دقت بنگرد». (عبس: 24) (2)

ص: 79

1- . عباس قمی، منتهی الآمال، مشهد، انتشارات هانف، 1381، ص 47.

2- . محمد عطاران، آرای مریبان بزرگ مسلمان، تهران، وزارت آموزش و پرورش، 1371، چ 3، ص 85.

تنها چیزی که بیش از همه توجه آدمی را به خود جلب می کند، غذایی است که برای ادامه زندگی خود از آن استفاده می کند و با یک دگرگونی فیزیکی - شیمیایی، جزو بافت وجودی انسان می شود. بر همین اساس، خداوند سفارش می کند به آن چیزی که به عنوان خوراکی استفاده می کنید، نیک بنگرید که چگونه تهیه شده و از چه راهی به دست آمده است؛ زیرا نوع غذا از نظر حلال و حرام بودن، آثار مهمی در اعمال و رفتار انسان دارد. (1) امام سجاد علیه السلام در این باره می فرماید: «وَأَمَّا حَقُّ بَطْنِكَ، فَأَنْ لَا تَجْعَلَهُ وَعَاءَ الْقَلِيلِ مِنَ الْحَرَامِ»؛

و اما حق شکم آن است که آن را ظرف غذای حرام؛ اگرچه اندک قرار ندهی. (2)

پیامبر خدا نیز فرمود: «مَنْ أَكَلَ لُقْمَةً حَرَامٍ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلَاةٌ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَلَمْ تُسْتَجَبْ لَهُ دَعْوَةٌ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا»

هر کس لقمه حرامی بخورد، تا چهل شبانه روز نه نمازش پذیرفته می شود و نه دعایش به اجابت می رسد. (3)

ص: 80

1- ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1373، ج 26، ص 144

2- ابن شعبه حرانی، تحف العقول عن آل الرسول، تهران، مکتبه الصدوق، 1376 ه. ق، باب کلمات امام سجاد علیه السلام، رساله الحقوق.

3- زین العابدین قربانی، اخلاق تعلیم و تربیت، قم، انصاریان، 1374، ص 350؛ بحار الانوار، ج 63، ص 314.

انسان، پس از تشکیل نخستین هسته وجودش؛ یعنی «نطفه» به تغذیه نیازمند است. مادر وظیفه تأمین غذا و حفاظت و مراقبت از جنین را بر عهده دارد و باید برای تأمین سلامت و رشد جنین بکوشد؛ زیرا رفتار و تغذیه مادر بر جسم و روح جنین اثر می‌گذارد و در چگونگی شکل دهی شخصیت وی نقش اساسی دارد. نقش تغذیه مادر در جسم و روح فرزند، از زمان انعقاد نطفه آغاز می‌گردد و تا پایان شیرخوارگی ادامه دارد.

یکی از دانشمندان بزرگ، در مسجد جامع اصفهان امام جماعت بود. وی شبی پسرش را با خود به مسجد آورد. پسر از ورود به مسجد خودداری کرد و در حیاط مسجد نشست. پس از رفتن پدر به داخل مسجد، به مشک آبی که در حیاط مسجد بود، سوزنی فرو برد و با آبی که از آن می‌ریخت، سرگرم بازی شد. پس از پایان نماز، پدر از این ماجرا باخبر و بسیار ناراحت شد. به خانه رفت و به همسرش گفت: من در تغذیه و رعایت آداب و رسوم اسلامی، پیش و پس از انعقاد نطفه و در دوران کودکی فرزندانمان کوشش تمام کرده‌ام، ولی کار امروز این کودک، نشان دهنده کوتاهی یکی از ماست. مادر گفت: یاد دارم که هنگام بارداری، به خانه همسایه رفته بودم که

درخت انار آنها توجه مرا به خود جلب کرد. به یکی از انارها سوزنی فرو بردم و مقداری از آب انار را چشیدم. (1)

با توجه به آنچه گفته شد، درمی یابیم که تغذیه مادر بر جسم و روح فرزند تأثیری عمیق دارد. خوراك مادر افزون بر اینکه بر سلامت وی اثر می گذارد، بر سلامت جسمی و روانی جنین نیز نقش بسزایی دارد. از این رو، در روایات و آموزه های اسلامی به این امر بسیار تأکید شده و به مادران سفارش شده است که در مدت بارداری مراقب خوراك، رفت و آمد و حرکات خود باشند. همچنین، به مادران به ویژه زنانی که برای نخستین بار صاحب فرزند می شوند، سفارش می شود که برای تغذیه و فعالیت های خویش برنامه ریزی داشته باشند و از موادی که برای فرزندشان مفید است، استفاده کنند و تا آنجا که ممکن است از بروز نارسایی جسمی و روحی در نوزاد جلوگیری کنند؛ زیرا پیش گیری بسیار آسان تر و مفیدتر از درمان است.

در آموزه های اسلامی به نوع تغذیه زنان باردار و خوردن برخی خوراکی ها سفارش ویژه شده و از آثار و خواص آنها بر جنین نیز سخن به میان آمده است. به تجربه ثابت شده است که استفاده مادران از میوه ها در دوران بارداری، آثار شگرفی

ص: 82

1- . محمدعلی کریمی نیا، الگوهای تربیت اجتماعی، پیام مهدی، 1377، ص38، به نقل از: خانواده در اسلام، ص 161.

بر زیبایی چهره و صورت ظاهری کودک و همچنین بر اخلاق و رفتارش دارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید: به زنان باردار خود «کُنْدُر» بخورانید، که بچه در شکم مادر با آن تغذیه می شود و در نتیجه، قلبش قوی و عقلش زیاد می گردد و اگر بچه پسر باشد، فردی شجاع و نیرومند خواهد شد و اگر دختر باشد، الیه های بزرگ خواهد داشت که موجب رضایت شوهر می گردد. (1)

امام صادق (علیه السلام) نیز خوردن «به» را مایه زیبایی بچه معرفی کرده است و زنان باردار را به خوردن آن سفارش می کند. (2) امیرمؤمنان علی (علیه السلام) نیز «خرما» را موجب حلم و بردباری کودک می داند. (3) همچنین خداوند، هنگام زایمان مریم به وی وحی کرد، درخت نخل خشک کنارش را تکان دهد تا خرمای تازه بریزد و از آن بخورد. (4) می توان از این دستور خدای متعال چنین نتیجه گرفت که بهترین غذا برای زنان پس از

ص: 83

-
- 1- . حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت، دار احیاء التراث العربی، 1412 ه. ق، ج 15، ابواب احکام اولاد، باب 34، ص 136، ح 1 و 2؛ محمد کلینی، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، 1413 ه. ق، ج 6، ص 26.
  - 2- . محمد بن یعقوب کلینی، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، 1413 ه. ق، ج 6، ص 25.
  - 3- . همان، ح 4.
  - 4- . نک: مریم: 25.

زایمان، خرما است؛ زیرا به دلیل داشتن ویتامین های گوناگون برای مادر و بچه سودمند است. در علم پزشکی ثابت شده که خرما، حاوی «کلسیم، فسفر و پتاسیم» است که اینها در استحکام استخوان، جلوگیری از ناراحتی های مغز و اعصاب و بیماری زخم معده مؤثر هستند. (1)

از مجموع سخنان بزرگان دین به روشنی درمی یابیم که چگونگی تغذیه مادر، بر رشد کمی و کیفی فرزند آثار مثبت یا منفی دارد. از این رو، باید تغذیه او در طول دوران بارداری و شیرخوارگی کودک، براساس برنامه ریزی مناسب و دقیق و نیازهای روحی و جسمی وی باشد.

گفتار دوم: نقش مادر در تربیت دینی کودک (پس از تولد)

اشاره

نقش های مادر در دوران حاملگی، پس از ولادت فرزند نیز ادامه می یابد. افزون بر آن، زمینه ایفای نقش های جدید نیز برای مادر به وجود می آید که وی باید با آگاهی کامل از وظایف خود، به اجرای آن نقش ها بپردازد. در اینجا، برخی از این نقش ها را بیان و بررسی می کنیم تا بدین وسیله، زمینه تربیت هر چه بهتر فرزند برای مادران فراهم گردد. البته پدران نیز در تربیت و پرورش فرزندان با مادران همراهی و همکاری

ص: 84

می‌کنند، ولی هدف ما در این تحقیق، بررسی تأثیر مادر در تربیت فرزند است. از این رو، به تبیین نقش مادر خواهیم پرداخت.

الف) ایجاد فضای معنوی

مطالبی که تاکنون گفته شد، بیشتر زمینه ساز تربیت دینی بود و مهم ترین نقش مادر، پس از تولد نوزاد، فراهم ساختن فضای معنوی برای تربیت دینی است. مادر می‌تواند با ایجاد فضای مناسب دینی و معنوی در محیط خانواده این زمینه را فراهم سازد. مادر، به عنوان کسی که بیش از دیگران در محیط خانه و با نوزاد به سر می‌برد، باید محیط خانه را به فضای معنوی تبدیل کند. اثر محیط زندگی بر اخلاق و رفتار انسان، به ویژه کودک و نوجوان بسیار مهم و سرنوشت ساز است. اگر محیط خانواده، محیطی معنوی و مأنوس با دعا، نماز، تلاوت قرآن و مناجات باشد، فرزندان پرورش یافته در آن محیط با معنویت و دعا آشنا می‌شوند و به تدریج، آن خلق و خور را فرا می‌گیرند. عکس این مطلب نیز صادق است؛ بچه‌هایی که در خانواده‌های دور از دعا، نماز و تلاوت قرآن بزرگ می‌شوند، کمتر با معنویت سروکار دارند.

ص: 85

نام گذاری فرزند، وظیفه مشترك پدر و مادر است، ولی از آنجا که مادر زحمت های بسیاری را در دوران بارداری و پرورش فرزند متحمل می شود، به طور طبیعی سهم بیشتری در این امر دارد. آنچه در نام گذاری كودك اهمیت دارد، این است که پدر و مادر باید نامی را برای فرزند برگزینند که با دین و فرهنگ اسلامی بیگانه نباشد. در روایت های دینی تأکید شده است که نام فرزند مسلمان باید هم نام بزرگان دین باشد. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: مَنْ وُلِدَ لَهُ أَوْلَادٌ لَمْ يُسَمَّ أَحَدَهُمْ بِاسْمِي فَقَدْ جَفَانِي. (کسی که چهار پسر داشته باشد و یکی از آنها را به نام من نام گذاری نکند، بر من جفا روا داشته است). (1)

بنابراین، مادری که صاحب چند فرزند پسر است، باید یکی از آنها را محمد بنامد. با این کار، فضای خانه با نام زیبای پیامبر خدا عطرآگین و به محیط معنوی و روحانی تبدیلی می شود و به فرموده امام موسی بن جعفر علیه السلام فقر وارد آن خانه نمی شود. (2)

اهمیت نام گذاری و انتخاب نام نيك برای فرزند، در سیره

ص: 86

1- . محمدبن یعقوب کلینی، همان، ج 6، باب الاسماء و الکنی، ص 22.

2- . همان.

معصومان (علیهم السلام) به خوبی دیده می شود و اینکه آن بزرگواران تا چه اندازه به نام گذاری نیکوی فرزندان اهتمام داشتند. امام رضا (علیه السلام) از پدرانشان، به نقل از اسماء بنت عمیس روایت می کند: «من قابله فاطمه زهرا (علیها السلام) بودم. وقتی حسن (علیه السلام) به دنیا آمد، پیامبر خدا فرمود: ای اسماء! فرزندم را بیاور. نوزاد را نزد ایشان بردم. سپس به علی (علیه السلام) فرمودند: آیا فرزندم را نام گذاری کرده ای؟ علی (علیه السلام) گفتند: ما در این کار بر شما سبقت نگرفتیم. رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمود: من هم در نام گذاری فرزندم بر خدا پیشی نمی گیرم. ناگاه جبرئیل نازل شد و پس از ابلاغ سلام و تهنیت خدای متعال، عرض کرد: یا رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم)! خدا می فرماید فرزندان را هم نام فرزند هارون، برادر موسی (علیه السلام)؛ یعنی «حسن» نام گذاری کن.» (1) درباره نام گذاری امام حسین (علیه السلام) نیز روایت شده است که جبرئیل بر پیامبر نازل شد و نام وی را از سوی خدای متعال آورد. (2)

ص: 87

1- . محمد تقی مجلسی، بحار الانوار، ج 43، ص 238.

2- . همان.

در آموزه های اسلامی، بر انجام این کار و برداشتن کام نوزاد با آب فرات یا آب باران و خرما یا تربت امام حسین (علیه السلام) بسیار تأکید شده است. امیر مؤمنان علی (علیه السلام) فرمودند: حَنَّكُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْتَّمْرِ، هَكَذَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَام. (کام فرزندانتان را با خرما بردارید؛ زیرا پیامبر نیز با حسن و حسین (علیهما السلام) چنین کرد). (1)

و در روایت دیگری می فرماید: حَنَّكُوا أَوْلَادَكُمْ بِمَاءِ الْفِرَاتِ وَبِتُرْبَةِ قَبْرِ الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَإِنَّ لَمْ يَكُنْ فِيمَاءِ السَّمَاءِ. (کام فرزندانتان را با آب فرات و تربت امام حسین علیه السلام بردارید و اگر ممکن نبود، با آب باران این کار را انجام دهید). (2)

از مجموع این روایت ها، مطلوب بودن برداشتن کام نوزاد با آب فرات و مانند آن روشن می شود، چنان که سیره معصومان (علیهم السلام) نیز این گونه بوده است. کام برداشتن آثار تربیتی بر جسم و روح کودک دارد؛ و نخستین تغذیه کودک از خوراکی های دنیا باید چیزی باشد که اثر جسمی و معنوی مثبتی بر وی داشته باشد. تربت امام حسین

ص: 88

1- . محمدبن یعقوب کلینی، همان، ج 6، ص 27

2- . همان.

(علیه السلام) ارزش معنوی دارد و نوزادی که کامش با تربتبرداشته شود، از آغاز با امام حسین (علیه السلام) آشنا می گردد و انتظار می رود که انسان شایسته ای شود. امام صادق (علیه السلام) درباره برداشتن کام نوزاد با آب فرات می فرماید: «مَا أَظُنُّ أَحَدًا يُحَنِّكُ بِمَاءِ الْفُرَاتِ إِلَّا أَحَبَّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ؛ گمان نمی کنم در کودکی کام کسی را با آب فرات بردارند، مگر اینکه ما اهل بیت را دوست خواهد داشت» (1).

(د) صدقه دادن برای فرزند

صدقه دادن، از کارهای مفید و بابرکتی است که در اسلام تأکید بسیاری بر آن شده که سبب حفظ سلامتی و طول عمر انسان می گردد. این کار در هر زمانی پسندیده و مطلوب است، یکی از زمان هایی که به دادن صدقه سفارش شده، هنگام تولد فرزند است. بدین گونه که موی سر نوزاد را بتراشند و برابر وزن آن، نقره یا طلا به قابله صدقه دهند. امام صادق علیه السلام به نقل از رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) در این باره می فرماید:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَقَّ عَنِ الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِكَبْشٍ وَعَنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِكَبْشٍ وَأَعْطَى الْقَابِلَةَ شَيْئًا وَ

ص: 89

حَلَقَ رُءُوسَهُمَا يَوْمَ سَابِعِهِمَا وَوَزَنَ شَعْرَهُمَا فَتَصَدَّقَ بِوَزْنِهِ فِضَّةً. (رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) برای امام حسن و امام حسین (علیهما السلام)، هر کدام يك قوچعقیقه کرد و مقداری از آن را به قابله داد و نیز سر آنها را در روز هفتم ولادت تراشید و به وزن موی سر آنان نقره صدقه داد). (1)

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است: «إِنَّ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ حَلَقَتْ ابْنَيْهَا وَتَصَدَّقَتْ بِوَزْنِ شَعْرِهِمَا فِضَّةً؛ فاطمه، سر دو فرزندش حسن و حسین (علیهما السلام) را تراشید و به وزن موی سر آنها، نقره صدقه داد.» (2) بنا بر این روایت، حضرت فاطمه (علیها السلام)، خود، این کار را انجام داده است و مادران مسلمان نیز باید با تاسی به صدیقه کبرا (علیها السلام) در احیا و اجرای این سنت دینی بکوشند و زمینه هر چه بهتر تربیت فرزندانشان را فراهم آورند.

درباره نتایج تربیتی این سنت نبوی باید گفت که سر تراشیدن و صدقه دادن به وزن موی سر نوزاد، بر جسم و جان او اثر مثبت می گذارد و وی را از نظر روحی و معنوی، آماده پذیرش دستورهای دینی می سازد. این کار پی آمدهای

ص: 90

1- . همان، ص 36.

2- . همان.

خوبی دارد. نخست اینکه پیروی از رفتار اولیای خداست و نفس این عمل مطلوب و به نوعی، احیای سنت الهی است. دوم اینکه همان گونه که در بسیاری از احادیث آمده است، دادن صدقه، موجب حفظ تندرستی، طول عمر و افزایش رزق و روزی انسان می گردد و قهر و غضب پروردگار را دفع می کند (1) روشن است که این آثار، در صدقه دادن برای نوزاد به وزن موی سر او نیز مترتب است و سوم اینکه تراشیدن سر نوزاد در نظافت و بهداشت وی تأثیر بسزایی دارد. موهایی که هنگام ولادت بر سر نوزاد روییده، همراه با قذار و کثافت است و بهتر است از سر او زدوده شود تا به جای آن موهای تازه ای برآید. موی جدید هم با رشد و نمو بیشتری می روید و هم در زیبایی و جذابیت کودک اثر می گذارد.

ه- عقیقه برای فرزند

«عقیقه»، از سنت های پسندیده پس از تولد فرزند است و باید والدین پس از تولد فرزندشان گوسفندی برای وی عقیقه کنند. در برخی احادیث آمده است که فرزند، در گرو عقیقه است و اگر عقیقه نکنند، وی در معرض مرگ و انواع بلاها قرار

ص: 91

1- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 6، کتاب زکات، ابواب صدقه، باب 13، ح 9 و 10، ص 277.

می‌گیرد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «كُلُّ مَوْلُودٍ مُرْتَهَنٌ بِعَقِيْقَتِهِ؛ هر مولودی، در گرو عقیقه خود است.» (1) شاید به همین دلیل، در برخی دیگر از روایات، عقیقه کردن واجب شمرده شده است. امام کاظم (علیه السلام) نیز در این باره فرموده است: «العقیقة واجبة؛

عقیقه، واجب است.» (2) بنابراین، پدر و مادر موظف به اجرای این سنت پسندیده هستند و باید برای نوزاد عقیقه کنند، مگر اینکه فقیر باشند و نتوانند گوسفندی برای عقیقه تهیه کنند. (3) بنا بر گفتار و رفتار معصومان (علیهم السلام)، بهتر است عقیقه در روز هفتم ولادت انجام گیرد، چنان که رسول اعظم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) در روز هفتم تولدشان عقیقه کرد. (4)

درباره عقیقه کردن و آثار آن، روایات فراوانی بیان شده است و همه بر عمل به آن بسیار تأکید کرده‌اند، چنان که از یکی از معصومان (علیهم السلام) پرسیدند: آیا در صورت نداشتن

ص: 92

1- . کلینی، همان، ج 6، ص 28

2- . همان، ج 7، ص 27.

3- . محمدباقر مجلسی، حلیة المتقین، قم، انتشارات عصر ظهور، 1381، ص 124

4- . کلینی، همان، ص 36.

توان مالی برای تهیه گوسفند، صدقه دادن کفایت می کند؟ حضرت فرمود: «هر وقت قدرت پیدا کردند، عقیقه کنند.» (1) حتی اگر پدر و مادر نتوانستند برای فرزند عقیقه کنند، شایسته است خود فرزند هر زمان قدرت پیدا کرد، این کار را انجام دهد.

روایت شده است روزی فردی به امام صادق (علیه السلام) گفت: نمی دانم پدر و مادرم برایم عقیقه کرده اند یا نه. امام فرمود: «برای خود عقیقه کن.» او در سن پیری برای خود عقیقه کرد. (2) این همه تأکید بر عقیقه، به دلیل آثار مثبت آن بر جسم و جان کودک است که به یقین آثار تربیتی نیز در پی خواهد داشت.

پیامدهای تربیتی عقیقه را می توان از روایت های مربوط به آن دریافت به ویژه دعاهایی که در این باره بیان شده مبین این پی آمدهای نیکوست. در دعای عقیقه آمده است گوشت، خون، استخوان و تمام وجود قربانی را در برابر جسم و جان کودک قرار دهد و برای تقرب به خدای متعال ذبح کند؛ (3) یعنی این کار را به شکرانه نعمت فرزندی که خدا به او عنایت کرده است، انجام دهد و بدان وسیله به خداوند تقرب بجوید.

ص: 93

1- . همان، ص 28.

2- . محمدباقر مجلسی، همان، ص 124

3- . همان، ص 126

بنابراین، عقیقه يك عمل عبادی است که نتیجه آن بیشتر متوجه فرزند است تا پدر و مادر؛ چون عقیقه از طرف كودك و به نیت او انجام می گیرد و در سلامت جسمی و روحی وی اثر می گذارد، شیطان را از او دور می کند، خیر و برکت را در زندگی اش افزون می سازد و زمینه پذیرش آموزه های دینی را در روح وی فراهم می کند. (1)

(و) آداب شیر دادن

اشاره

شیر مادر، مفیدترین غذا برای كودك است و مادر نباید بدون دلیل، نوزاد را از این نعمت خدایی محروم کند. در متون دینی، دستورهای بسیاری درباره تغذیه از شیر مادر وارد شده است که کمیّت و کیفیت آن را به خوبی بیان می کند. در قرآن کریم، در سوره بقره آیه 233 طول دوران تغذیه كودك از شیر مادر، دو سال تعیین شده است. بنابراین، مادر موظف است فرزندش را دو سال کامل شیر دهد. در غیر این صورت، به كودك زیان رسانده است. در روایتی از امام صادق (علیه السلام) حداقل دوره شیردهی، چیزی کمتر از دو سال بیان شده است. حضرت می فرماید: **الرَّضَاعُ وَاحِدٌ وَعِشْرُونَ شَهْرًا فَمَا**

ص: 94

1- . همان، صص 123-126؛ نك: سید علی حسینی زاده، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیتتربیت فرزند، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، 1380، ص 71

نَقَصَ فَهُوَ جَوْرٌ عَلَى الصَّبِيِّ. (دوره شیردهی بیست و یک ماه است و کمتر از آن، ستم به کودک است). (1)

برخی دانشمندان دینی معتقدند مادر باید دو سال تمام کودک را شیر دهد. به ویژه تغذیه کودک با نخستین شیری که از سینه مادر می جوشد، بسیار مهم و ضروری است. اگر نوزاد با شیر اول تغذیه نشود، از نظر جسمی ضعیف و ناتوان می ماند و رشد و نمو مناسبی نخواهد داشت. (2) امام صادق (علیه السلام) به یکی از مادران (مادر اسحاق) که فرزندش را شیر می داد، فرمود: «ای مادر اسحاق! از یک سینه به فرزندت شیر مده، بلکه از دو سینه ات به او شیر بده؛ چون یکی از آن دو به عوض غذا و دیگری به عوض آب است». (3)

شیر دادن به نوزاد نیز آدابی دارد. برخی از این آداب عبارتند از:

1) شیر دادن همراه با طهارت

شیخ مرتضی انصاری، از فقیهان و دانشمندان بزرگ شیعه وقتی پس از سال ها تحصیل و کوشش، به مقام اجتهاد و زعامت مسلمانان رسید، مردم به مادر شیخ تبریک گفتند. مادر

ص: 95

1- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 15، ص 178.

2- . محمدباقر مجلسی، حلیة المتقین، ص 129.

3- . حرعاملی، همان، ج 15، ص 176؛ حلیة المتقین، ص 129.

شیخ گفت: «با زحمتی که من برای تربیت فرزندم کشیدم، اگر به مقام نبوت هم می رسید تعجب نمی کردم، چه رسد به مقام اجتهاد.» مردم با شگفتی پرسیدند: مگر در تربیت فرزندت چه کرده ای که دیگران نکرده اند؟ مادر شیخ پاسخ داد: «بیان زحمت های من برای تربیت او، از حوصله شما بیرون است، ولی برای نمونه می گویم هیچ گاه پستان به دهانش نگذاشتم مگر اینکه با طهارت بودم و وضو داشتم» (1).

نقل شده است هنگامی که مادر شیخ از دنیا رفت، آن فرزند لایق بر بالین مادر زانوزد و زار زار گریست. یکی از شاگردان از روی دل جویی به ایشان گفت: جناب استاد! شایسته نیست شما با این مقام علمی، بر بالین پیرزنی، این گونه اشک بریزید. شیخ در پاسخ او فرمود: «شما هنوز به مقام والای مادر آگاه نیستید. تربیت صحیح و زحمت های فراوان این مادر بود که مرا به اینجا رسانید» (2).

بر همین اساس، امام باقر (علیه السلام) به خانواده ها دستور می دهد: عَلَيكُمْ بِالْوُضَاءِ مِنَ الظُّؤْرَةِ فَإِنَّ اللَّبْنَ يُعْدَى. (بر

ص: 96

-
- 1- . جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، قم، نشر معروف، 1379، ج 1، ص 332.
  - 2- . محمدعلی کریمی نیا، الگوهای تربیت اجتماعی، بی جا، پیام مهدی، 1377، ص 36.

شما لازم است دایه پاکیزه ای برای شیرخوارگی کودکان خود برگزینید؛ زیرا شیر در فرزند اثر می گذارد. (1)

یکی از بزرگان می گوید:

چند روز پیش از شهادت شیخ فضل الله نوری در زندان به ملاقاتشان رفتم. پس از احوال پرسشی به ایشان عرض کردم که پسر شما خیلی لایبالی است و بر ضد شما کار می کند. شیخ شهید فرمود: «این موضوع را از پیش می دانستم» و افزود: «این پسر در نجف به دنیا آمد و مادرش شیر نداشت. از این رو، مجبور شدیم که برای شیر دادن او، زنی را انتخاب کنیم. پس از مدتی که این کودک از شیر آن زن تغذیه کرد، ناگهان متوجه شدیم که آن زن، بسیار لایبالی و بی عفت است و کینه علیعلیه السلام را به دل دارد. از همان وقت دریافتیم که سعادت مند شدن این پسر، کاری است بسیار مشکل». (2)

امام علی (علیه السلام) در اهمیت شیر دادن می فرماید: «الرَّضَاعُ يُغَيِّرُ الطَّبَاعَ؛ شیر، سرشت آدمی را دگرگون می سازد». (3)

ابوالمعالی، از دانشمندان بزرگ اسلامی و صاحب نوشته ها

ص: 97

1- . حرعاملی، همان، ج 15، ص 189.

2- . محمدعلی کریمی نیا، همان، ص 41.

3- . محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج 103، ص 323.

و آثار ارزشمند فراوانی است. پدر وی، شیخ ابومحمد عبدالله نیز از فضلا و پرهیزکاران زمان خود بود و از راه نویسندگی و نسخه برداری کتاب‌ها، زندگی خود را اداره می‌کرد. او با زنی پاك دامن ازدواج کرد و نتیجه این ازدواج، پسری بود به نام ابوالمعالی. هنگامی که این کودک دیده به جهان گشود، پدرش نسبت به غذای او بسیار دقیق و حساس بود و سفارش می‌کرد مبادا از شیر زن‌های دیگر به او بدهند. از قضا روزی مادر بچه بیمار شد. کودک که شیر کافی نخورده بود، مرتب گریه می‌کرد. یکی از زنان همسایه که آنجا بود، برای آرام کردن او سینه خود را به دهانش گذاشت. نوزاد مقداری از شیر آن زن خورد و آرام گرفت. وقتی شیخ عبدالله به خانه آمد و از این ماجرا آگاه شد، بسیار اندوهگین گردید. کودک را گرفت، سر او را پایین نگه داشت و با انگشت دهانش را باز کرد و هر چه شیر در دهانش بود، بیرون ریخت. آن‌گاه گفت: «برای من بسیار سخت و ناگوار است که بینم سرشت فرزندم، به شیر زن بیگانه و ناپاک آلوده شده است.» آن نوزاد، همان امام الحرمین، ابوالمعالی است که چون این‌گونه در تربیت و پرورش او دقت کردند، از شخصیت‌های برجسته فاضل و دانشمندان پرآوازه گردید. از ابوالمعالی نقل شده است:

گاه هنگام بحث و مناظره نوعی سستی و کُند ذهنی در من

ایجاد می شود و این، اثر همان اندک شیری است که در من باقی مانده است. (1)

(2) شیر دادن همراه با نام خدا

بردن نام خدا در آغاز هر کاری مطلوب است و باید هر کاری را با یاد و نام خدا شروع کرد. بنا بر آیه قرآن، حضرت نوح هنگام سوار شدن بر کشتی، پیش از هر چیز نام خدا را به زبان آورد و با یاد او بر کشتی سوار شد. زمانی که آن حضرت خواست با خانواده اش سوار کشتی شود، گفت: «إِذْ كَبُؤا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا؛ به نام خدا سوار کشتی شوید که رفتن و ایستادنش با نام اوست». (هود: 41)

هدف از بردن نام خدا بر زبان این است که انسان با نام مبارك پروردگار، خیر و برکت را جلب کند. وقتی انسان کاری را با نام خدا شروع کرد و آن را به نام مبارك او زینت داد، آنکار، از بدی ها محفوظ می ماند و با خوبی و خیر و برکت قرین می گردد. بنابراین، شایسته است مادر هنگام شیر دادن به فرزند، نام خدا را به زبان آورد و هر بار با یاد او به نوزاد شیر دهد.

ص: 99

کودک چگونگی برخورد با دیگران و شیوه رفتار با آنان را از پدر و مادر و کسانی می آموزد که با آنها رابطه دارد. بخش زیادی از یادگیری کودک، از راه مشاهده انجام می گیرد و او با دیدن رفتار نزدیکان، از آنها تقلید می کند و می کوشد حرکات و رفتار خود را با آنان هماهنگ سازد. بنابراین، تقلید از الگوهای خاص، در یادگیری کودکان نقش اساسی دارد. تجربه نیز نشان داده است که نیروی حسی کودک، بیش از دیگر قوای او فعال می شود و به تصویربرداری از صحنه های زندگی می پردازد. دیدگان کودک، همانند دوربین عکاسی از تمام منظره های پیرامون خود تصویربرداری می کند و این تصاویر را به خزانه ذهنی می سپارد. (1) این تصویرهای ذهنی، در خزانه ذهن کودک انباشته می شود و به تدریج، در رفتار او ظهور و بروز می کند.

از میان افراد خانواده، مادر، بیشترین نقش را در شکل دهی رفتار کودک دارد؛ زیرا وی بیش از همه با فرزند به سر می برد و تأثیر عاطفی و روانی بیشتری بر او می گذارد. کودک نیز به دلیل انس و علاقه بسیاری که به مادر دارد، به وی اعتماد

ص: 100

1- . علی اکبر شعاری نژاد، روان شناسی رشد، تهران، انتشارات اطلاعات، 1372، ص 295.

می کند و رفتارهای وی را درست می شمارد و از آنالگوبرداری می کند. کودک راست گویی، وفای به عهد، امانت داری، محبت، مهربانی و مانند آن را از اعضای خانواده به ویژه مادر می آموزد. مادر می تواند با استفاده از ارتباط عمیق روحی و عاطفی خود با کودک، ارزش های اخلاقی را به وی آموزش دهد. اگر مادر، راست گو و درست کار باشد و همواره صادقانه رفتار کند و سخن دروغ نگوید، صفت راست گویی را در کودکش، نهادینه و صداقت در گفتار و رفتار را بر رفتارش حاکم می سازد. مادر باید از راه تمرین و تشویق، گرایش به پذیرش ارزش های اخلاقی را در وجود کودک تقویت و او را به این مسیر هدایت کند.

بنا بر شواهد تاریخی، حاتم طایی، صفت نیکوی بخشش و جوان مردی را از مادرش فرا گرفت. مادر حاتم، زنی بود سخاوتمند که هر چه به دست می آورد، به نیازمندان می بخشید. از این رو، برادران او به شدت با این کارش مخالفت کردند و همه مال و دارایی اش را گرفتند. مدتی بدین صورت گذشت. سپس برادران، شتری را در اختیار خواهرشان گذاشتند. زنی از قبیله هوازن که سالی یک بار می آمد و خرج خود را از مادر حاتم دریافت می کرد، این بار نیز نزد وی آمد و درخواست کمک کرد. مادر حاتم گفت: جز این شتر چیز دیگری برایم نمانده

است و آن شتر را به زن هوازنی داد و گفت: حتی اگر از گرسنگی بمیرم، راضی نیستم بیچاره ای را از خانه ام ناامید سازم. (1) این رفتار سخاوتمندانه مادر، در ذهن و قلب حاتم نهادینه شد و در وی اثر گذاشت و او به این صفت پسندیده مشهور شد. هنگامی که دختر حاتم به عنوان اسیر نزد پیامبر گرامی اسلام برده شد، حضرت به دلیل سخاوتمندی پدرش، او را احترام و آزاد کرد. (2)

4) پرورش عزت نفس

عزت نفس و بزرگ منشی، از ویژگی های برجسته انسانی است که هر فردی می کوشد آن را هم در وجود خود و هم در وجود فرزندان و خانواده اش ایجاد و تقویت کند. عزت نفس؛ به معنای قوت، قدرت و ارجمندی، در فطرت بشر ریشه دارد و نمی گذارد فرد در فراز و نشیب های زندگی، احساس شکست کند. در اینجا منظور از عزت نفس، شناخت حقیقت نفس خویش و قرار دادن آن در مقام و منزلت حقیقی خود است. (3) تقویت

ص: 102

-
- 1- بنت الشاطی، آمنه مادر محمد صلی الله علیه و آله، ترجمه: حسین اژدری آزاد، تهران، کتاب فروشی آتروپارت، بی تا، ص 22.
  - 2- همان.
  - 3- مصطفی حسینی، معارف و معاریف، قم، صدر، چاپ دوم، 1367، معارف و معاریف، واژه «تربیت».

عزت نفس به این معنا، در شمار اصول تعلیم و تربیت است و مادر باید به آن توجه ویژه ای داشته باشد؛ زیرا نادیده انگاشتن عزت نفس کودک، به تکبر و غرور یا به ضعف نفس او می انجامد که هر کدام، پی آمدهای نامطلوب تربیتی به همراه دارد.

از این رو باید، عزت نفس را از زمان کودکی در فرزندان ایجاد و تقویت کرد و آنها را با از آن ویژگی پرورش داد. پیامبران و بزرگان دین نیز از کودکی عزت نفس و شجاعت و بزرگواری را آموختند و در مواقع لازم، از آن بهره گرفتند. داستان کودکی و رشد ابراهیم خلیل علیه السلام در غار و آموختن ویژگی های پسندیده از مادر و دریافت وحی و دیدن ملکوت آسمان و زمین، بهترین گواه بر این امر است. آن حضرت، به دلیل صلابت، عزت نفس و مبارزه با بت پرستان، به عنوان «اسوه حسنه» معرفی شده است. (1)

علامه طباطبایی در این باره می نویسد:

دستگاه آفرینش به گونه ای انسان را مجهز کرده است که بتواند بدون اتکا به دیگران، زندگی خود را اداره کند. از این رو، او باید نیروهای خدادادی خویش را در راه نیل به مقاصد به

ص: 103

1- . محمدحسین طباطبایی، تفسیرالمیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا، ج 7، صص 277 و

کار گیرد و به نیروی دیگران متکی نباشد. اگر چنین کرد، به تدریج، آن حالت عزت و استقلال در او پدید می آید و به زندگی آبرومندانه رو می آورد و هرگز به خواری و کردار زشت تن نمی دهد. (1)

حال این پرسش مطرح می شود که چه کسی بهتر می تواند ویژگی عزت مندی را در کودک به وجود آورد و پرورش دهد؟ شاید هیچ کس به اندازه مادر نتواند ویژگی های نیک را در وجود فرزند پدید آورد و در وی رشد دهد و شکوفا سازد؛ زیرا کودک بیشتر از هر کسی از مادر اثر می پذیرد. گذشته از گفتار، رفتار مادر نیز برای فرزند آموزنده و اثربخش است. به نظر می رسد رفتار مادر، بیش از گفتارش در پرورش عزت نفس کودک تأثیر می گذارد. از این رو، نباید کارهایی را انجام دهد که با عزت فردی و خانوادگی اش منافات داشته باشد. ناگفته پیداست که رفتارهای پست و دون شأن یک مادر مسلمان در محیط خانه، کودک را به سوی پستی و فساد می کشاند. مادر می تواند با تشویق های کلامی و عملی روحیه غیرت مندی فرزند را تقویت کند. مادر با رعایت حجاب کامل خود به دخترش می فهماند که حجاب برای زن مسلمان عزت است و او را در

ص: 104

1- . محمدحسین طباطبایی، خلاصه تعالیم اسلام، تهران، انتشارات کعبه، بی تا، چ 12، ص 188.

برابر نامحرم حفظ می کند.

امام علی علیه السلام در سفارش های تربیتی اش به امام حسن مجتبی علیه السلام، به عزت نفس و اهمیت آن در زندگی این گونه اشاره می کند: وَ

أَكْرَمُ نَفْسِكَ عَنْ كُلِّ دَنِيَّةٍ وَإِنْ سَاقَتْكَ إِلَى الرَّغَائِبِ فَإِنَّكَ لَنْ تَعْتَاضَ بِمَا تَبْدُلُ مِنْ نَفْسِكَ عَوَضًا. (کرامت و عزت نفس خود را از هر گونه پستی بالاتر بدار، اگرچه تورابه آنچه میل داری، برساند؛ زیرا تو در برابر آنچه از شرف خود از دست می دهی، عوض نخواهی گرفت). (1)

این بیان امام، به اهمیت عزت نفس و زیان های ناشی از ذلت پذیری و تن دادن به پستی و خواری اشاره دارد. دستاورد انسان در صورت زیرپا گذاشتن عزت مندی و اتکا به دیگران، به مراتب کمتر از آن چیزی خواهد بود که از دست می دهد؛ زیرا هیچ چیز بالاتر و باارزش تر از آبرو و حیثیت انسان نیست.

(5) پرورش حس خودباوری در کودک

خودشناسی و درک حقیقت و شناخت نیرو و استعداد خویشتن، از مسائل مهم زندگی انسانی است و در تعیین راه و روش زندگی فرد نقش اساسی ایفا می کند. هر کس باید بداند چه توان و نیرویی در وجود او نهفته است و چه ویژگی هایی

ص: 105

1- . نهج البلاغه، نامه 31.

دارد تا با شناخت و به کارگیری آنها به کمال مطلوب زندگی دنیا و آخرت دست یابد. اگر انسان به واقعیت های وجودی خود پی ببرد و نسبت به خود، آگاهی کامل پیدا کند، نوعی حس خودباوری و اعتماد به نفس در او پدید می آید و باور می کند که می تواند برای رشد و پیشرفت فردی و اجتماعی خود، منشأ خدمات بسیاری باشد. در اشعاری منسوب به امام علی علیه السلام آمده است: **أَتَزَعَمُ أَنَّكَ جِرْمٌ صَغِيرٌ وَفِيكَ انْطَوَى الْعَالَمُ الْأَكْبَرُ**. (آیا تو می پنداری موجود ضعیف و ناچیز هستی؟ چنین نیست، بلکه وجود تو نمادی از عالم کبیر؛ یعنی جهان هستی است). (1)

آنچه در جهان هست، به نوعی در وجود انسان تعبیه شده و به کار رفته است. پس انسان نباید خود را کوچک بشمارد و ظرفیت های وجودی خویش را نادیده بگیرد.

مادر می تواند این حس را از آغاز کودکی در کودک ایجاد و تقویت کند. از آموزش های مهمی که مادر باید به فرزند بیاموزد، پرورش حس خودباوری در کودک است. او باید به کودک بیاموزد که خداوند، انسان را نیرومند و با استعدادهای بالایی آفریده است.

ص: 106

1- . سید حیدر آملی، تفسیر المحيط الاعظم، ج 1، ص 254، به نقل از: اشعار منسوب به علی علیه السلام.

همچنین نباید احساسات و علایق کودک را سرکوب، تحقیر یا وی را امر و نهی و سرزنش کرد؛ که در این صورت، او در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی برای آینده و ابراز وجود در عرصه‌های سرنوشت‌ساز زندگی، ضعیف، بی‌اراده و کم‌جرئت بار می‌آید.

این مشکل در بسیاری از خانواده‌های نامتعادل به روشنی دیده می‌شود. فرزندان که در چنین خانواده‌هایی رشد کرده‌اند، وقتی به سن جوانی و بزرگ‌سالی می‌رسند، نمی‌توانند فعالیت‌های مهم سیاسی و اجتماعی داشته باشند.

(6) تکریم و احترام کودک

احترام به دیگران، از آموزه‌های مهم در فرهنگ اسلامی است و بسیار بر آن تأکید شده است. انسان ذاتاً محترم است و مورد تکریم خدای متعال قرار گرفته است، چنان‌که خداوند می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ؛ ما آدمی زادگان را گرامی داشتیم.» (اسراء: 70) کرامت انسان به دلیل توانایی‌های جسمی و روحی اوست و وی می‌تواند با به‌کارگیری آنها در زندگی خود، به سعادت دنیا و آخرت دست یابد. [\(1\)](#)

سیره حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) بر اساس احترام

ص: 107

1- . ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 8، ص 241.

به کودکان بود. هرگاه آن حضرت کودکی را می دید، مانند يك انسان بزرگ به وی احترام می گذاشت و شخصیت وی را گرامی می داشت. هنگامی که از سفر بازمی گشت، کودکان به استقبالش می رفتند و ایشان نیز به آنها لطف و محبت می کرد. همچنین به اصحاب می فرمود آنان را با خود سوار کنید و پیامبر و یارانش در حالی به شهر بازمی گشتند که هر کدام یکی از کودکان را بر شتر یا اسب خود سوار کرده بودند. این کار پیامبر گرامی اسلام، افزون بر اینکه نوعی احترام به کودکان بود، مهر و محبت آنها را نیز به حضرت بیشتر می کرد، چنان که بسیاری از آن کودکان، بعدها از یاران باوفای آن حضرت شدند. (1)

كودك، موجودی پاك و معصوم و به دور از گناه و معصیت است. از این رو، بیش از دیگران شایسته تکریم و تعظیم است و احترام به او، از عوامل مهم در پرورش شخصیتش به شمار می رود. بر همین اساس، باید به كودك احترام گذاشت و او را تکریم کرد؛ چنان که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: **أَكْرَمُوا أَوْلَادَكُمْ وَأَحْسِنُوا آدَابَهُمْ يُغْفَرْ لَكُمْ**. (فرزندانان را گرامی بدارید و آنها را نیکو تربیت کنید تا خدا شما را

ص: 108

مادر بیش از همه شایسته احترام و تکریم به کودک است؛ چون او رابطه تنگاتنگ و مداومی با کودک دارد و همواره از احوال و اوضاعش باخبر است. مادر نباید فرزند را از نظر روحی و روانی تحقیر کند، بلکه باید به شخصیت او بها دهد و وی را تشویق کند تا استعدادهای درونی اش شکوفا گردد.

(7) باورهای دینی

منظور از باورهای دینی، اصول و فروع دین است که اعتقاد به آنها بر هر فرد مسلمانی واجب است و باید به آنها ایمان بیاورد. از آنجایی که کودکان هنوز به رشد کافی نرسیده اند و توان تجزیه و تحلیل عقلی و استدلال منطقی مسائل را ندارند، بهتر است آنها را از راه آموزش و تقلید با خدا آشنا ساخت و به تدریج، آموزه های دینی را به آنان آموخت و توحید و خداشناسی را نیز به ایشان تلقین کرد. نوزادی که در محیط دینی پرورش یافته و بارها آهنگ دل ربای قرآن و لفظ زیبای خدا را شنیده و نماز خواندن والدین را دیده، با نوزادی که در محیط فاسد بزرگ شده و صدای ساز و آواز شنیده و در محیط گناه رشد کرده است، یکسان نیست. (2)

ص: 109

1- . محمدباقر مجلسی، حارالانوار، ج 101، ص 95.

2- . ابراهیم امینی، همان، ص 89.

از این رو، در آموزه های اسلامی بسیار تأکید و سفارش شده است پس از ولادت نوزاد، باید در گوشش اذان و اقامه خواند تا جان و دلش با نام خدا و پیامبر آشنا گردد.

نقش آفرینی مادر در عرصه تکالیف عملی مانند نماز و روزه روشن است. وی می تواند با انجام دادن فرایض الهی، الگویی نیکو برای فرزندان و مصداق عینی این حدیث شریف باشد: **كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ وَلَا تَكُونُوا دُعَاةَ بِلْسِنَتِكُمْ**. (با کردار شایسته خود، راهنمای مردم به سوی فضیلت ها شوید و تنها دعوت گر زبانی نباشید). (1)

8) آموزش قرآن

آموزش قرآن به کودک، از جمله حقوق وی بر پدر و مادر است، چنان که امیر مؤمنان علی (علیه السلام) می فرماید: **حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَيُحَسِّنَ آدَبَهُ وَيُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ**. (حق فرزند بر پدر سه چیز است: انتخاب نام نیکو، ادب آموزی نیکو و آموزش قرآن). (2)

در این روایت نام پدر بیان شده و حقوق یاد شده برعهده او گذاشته شده است، ولی این وظیفه به او منحصر نیست، بلکه

ص: 110

1- . عباس قمی، سفینه البحار، تهران، دارالاسر، 1416 ه. ق، چ 2، ج 2، ص 278.

2- . نهج البلاغه، حکمت 399.

مادر نیز در قبال آموزش و تربیت فرزند مسئولیت دارد. دلیل این امر روایات دیگری است که آموزش و تربیت را وظیفه والدین؛ هم پدر و هم مادر می‌داند. رسول خدا صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید: **وَالْمَرْئَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ**. (زن، نگهبان و سرپرست خانه شوهر و فرزندش و مسئول حفظ و تربیت آنهاست). (1)

در این حدیث مسئولیت تربیت فرزند به مادر داده شده و بیانگر آن است که مادر نیز همانند پدر، وظیفه تعلیم و تربیت کودک را برعهده دارد. امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می‌فرماید:

«رَحِمَ اللَّهُ وَالِدَيْنِ أَعَانَا وَلَدَهُمَا عَلَى بَرِّهِمَا؛ خدایوند رحمتکند پدر و مادری را که به نیکی فرزند خود کمک کنند. (2) **عَلَى عَلَيْهِ السَّلَام** نیز در حدیثی می‌فرماید: «**عَلَّمْتُمْ وَأَصْبِيَانَكُمْ مِنْ عِلْمِنَا مَا يَنْفَعُهُمُ اللَّهُ بِهِ؛** از معارف ما آنچه برای فرزندانان سودمند است، به آنان بیاموزید». (3)

ص: 111

1- . مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، بیروت، مؤسسه عزالدین، 1407 ق، ج 3، کتاب اماره، باب فضیلة الامام، ح 20.

2- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 15، باب 86 از ابواب احکام اولاد، ح 4، ص 199.

3- . همان

بنا بر آنچه گفته شد، خطاب های مطلق در آیات و روایات اگرچه در صیغه مذکر باشد، زن و مرد را در بر می گیرد و بسیاری از تکالیف مشترك به همین شکل در قرآن و سنت بیان شده است.

بر این اساس، مادر همانند پدر مسئول آموزش قرآن به فرزند است و باید به این وظیفه اش عمل کند. آموزش قرآن، اعم از خواندن، فهم معارف و درك حقایق آن در درجه اول اهمیت قرار دارد و كودك از نخستین روزهای آموزش باید با عبارت ها و آموزه های قرآنی آشنا گردد. نقش مادر در این زمینه بیش از دیگران است. وی می تواند به فرزندش قرآن بیاموزد و او را بر اساس آموزه های قرآنی پرورش دهد.

(9) آموزش احکام

علاوه بر آموختن قرآن به كودك، لازم است او را با احکام دینی آشنا ساخت. آموزش احکام در دوران كودکی، همانندکننده کاری بر سنگ است که اثر آن بر ذهن و دل كودك باقی می ماند و تا آخر عمر از یاد او نمی رود، چنان که امام علی علیه السلام می فرماید: «الْعِلْمُ مِنَ الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ؛ تأثیر علم آموختن در كودکی، مانند نقشی است که بر روی

ص: 112

سنگ کنده شود.» (1) بنا بر این روایت، هرگونه آموزش در دوران کودکی ماندگارتر از دوره های دیگر است. باید به این نکته در برنامه ریزی های تعلیم و تربیت توجه شود.

درباره آموختن علوم مفید به فرزندان، سفارش های فراوان شده است و اینکه دانش های سودمند و مورد نیاز را به آنان آموزش دهند. از جمله علوم مورد نیاز کودک، علم به احکام الهی است که به علت مبتلا بودن به آن اهمیت بیشتری نسبت به دیگر علوم برای آموختن در سال های نخست زندگی دارد.

مادر، در آموختن احکام عملی به فرزند نیز نقش مهمی را ایفا می کند. اگر مادر احکام الهی را خوب بداند، به مراتب، بهتر از معلم می تواند به فرزندش آموزش دهد. این گونه ارتباط مادر و فرزند، ارتباطی مستقیم و دوستانه است و اثرپذیری در این نوع ارتباط، قوی تر و عمیق تر از ارتباط جمعی است. از این رو، مادر، عامل مهمی در انتقال ارزش ها و آموزش قرآن و احکام به فرزند است. ملا مهدی نراقی درباره آموزش احکام به کودک می نویسد:

چون کودک به سن تمیز رسید، باید او را به طهارت و نماز واداشت و در بعضی از روزهای ماه رمضان به روزه

ص: 113

1- . همان، ج 1، ص 224.

10) آموزش آداب اسلامی

آموختن آداب دینی و اسلامی به کودک، از وظایف والدین است. پدر و مادر وظیفه دارند کودک را با آداب و رسوم دینی و سنت های اسلامی آشنا سازند. کارهای خوب کودک را تحسین کنند و او را از اعمال زشت بازدارند.

ملا مهدی نراقی نیز درباره آموزش آداب نیک به فرزند می نویسد:

چون خُلق نیک یا کار پسندیده ای از کودک سرزند، او را آفرین گوید و پاداش دهد و در برابر مردم تحسین کند. اگر کار زشتی از او سرزند، بار اول بهتر است نادیده انگارد و به روی او نیاورد و وانمود کند که کسی جرئت نمی کند چنین کاری انجام دهد، خصوصا اگر خود طفل در پنهان داشتن آن کار کوشش کند؛ زیرا به رخ او کشیدن، ممکن است وی را جری سازد، به طوری که بعد از این، آشکارا مرتکب آن [خطا] شود و باکی [از آن] نداشته باشد. اگر درباره آن کاری که از او سرزده، کودک را عتاب کند، باید در خفا او را سرزنش نماید و

ص: 114

زشتی آن کار را بزرگ جلوه دهد و به او بگوید: مواظب باش که کسی بر آن کار مطلع نشود وگرنه نزد مردم رسوا می شوی، ولی در سرزنش و عتاب نباید زیاده روی کرد که اهمیت سرزنش، از دلش می رود. پدر باید هیبت خود را در گفتار و حرکات نگه دارد و مادر باید کودک را از پدر بترساند. سزاوار است که [کودک] از هر کاری که پنهان می کند، منع شود؛ زیرا آن را پنهان نمی دارد مگر اینکه معتقد است که کاری زشت است. اگر رها شود، به کار زشت عادت می کند. باید [وی را] در راه رفتن و دیگر حرکات به وقار و آرامش عادت داد. [باید به وی آموخت که] با هم نشینان و معاشران تواضع و فروتنی نماید، گشاده رویی و خوش کلامی را شعار خود سازد و اطاعت [از] والدین، معلم و بزرگ ترها را بیاموزد، در حضور ایشان بازی نکند. باید [وی را] از فخر فروشی به هم سالان منع کنند. او را از گرفتن چیزی از دیگران نهی کنند و به او بفهمانند که بزرگی در عطا و بخشش است و ذلت و خواری در گرفتن و سؤال کردن. محبت زر و سیم، در نظر او زشت نماید؛ زیرا آفت دوستی؛ مال و ثروت؛ زهر کشنده است و بسیاری از مردم به وسیله آنها هلاک شده اند. (1)

ص: 115

1- . همان.

ملا مهدی نراقی درباره آموزش آداب غذا خوردن به کودک می نویسد:

اولین صفتی که بر کودک غلبه دارد، تمایل به غذاست. از این رو، ابتدا باید آداب خوردن و آشامیدن را به وی آموخت. [پدر و مادر یا مربی باید] به او بیاموزد که با دست راست غذا بخورد و قبل از شروع [کردن] به خوردن باید «بِسْمِ اللَّهِ» بگوید. از جلو خود بردارد؛ پیش از دیگران دست به طعام نبرد؛ به طعام و به کسانی که غذا می خورند، خیره نشود؛ با شتاب غذا نخورد؛ لقمه را نیک بچود؛ دست و لباس [خود] را به آنچه می خورد، آلوده نسازد؛ پرخوری را زشت شمارد؛ شکم پرستی را نکوهش کند؛ کودکی را که پرخوری نمی کند، ستایش کند؛ اینار در طعام و کم اعتنایی به آن را در نظرش محبوب سازد و به غذایی که فراهم شود و به دست آید، قناعت کند. (1)

پدر و مادر، هر دو در آموزش آداب نیکو به فرزند مسئول هستند، ولی مادر نقش بیشتری در این باره ایفا می کند؛ زیرا مادر در خلوت و جلوت با فرزند است و کمتر از هم جدا هستند. همچنین مهر و محبتی که میان مادر و فرزند وجود

ص: 116

دارد، در اثرگذاری وی بر فرزند کمک می کند. از این رو، مادر بیشتر باید به آموزش آداب به فرزند پردازد و پیش از غذا خوردن، دست کودک را بشوید و نام خدا را به او تلقین کند تا به تدریج، کودک به این امر عادت کند.

12) آموزش اخلاق نیکو

ملا مهدی نراقی در این باره می نویسد:

[پدر و مادر و مربی باید] فرزند را عادت دهند که در حضور دیگران پشت نکند و پا را بر روی پا نیفکند و انگشت به بینی نکند و آب بینی نیندازد، آب دهان نیفکند و طریقه نشستن و برخاستن و راه رفتن را یاد گیرد. او را از خواب در روز منع کنند و از نازپروردگی در فرش و لباس و طعام بازدارند، بلکه به جامه و خوراک درشت عادت دهند تا اعضا و اندامش قوی و محکم شود. به او یاد دهند که خلقت او برای دفع زیان و درد است، نه برای کسب لذت؛ خوردنی ها، همچون داروهایی است برای برطرف کردن گرسنگی و نیرو دادن به انسان برای عبادت خدا. دنیا، بی ریشه و ناپایدار است و نعمت های آن راحت و لذت است. (1) آن گاه به تربیت اخلاق و افعال کودک پردازد و در این راه جدا بکوشد؛ زیرا کودک اگر در آغاز زندگی و

ص: 117

عنفوان جوانی و رشد، مهممل و رها شود و تحت تربیت صحیح قرار نگیرد، غالباً با اخلاق پست و کردارهای بد، بار می آید و در نتیجه، دروغ گو، حسود، لجوج، ستیزه جو، گمراه، دزد، خائن، بی شرم، فضول و احیاناً منحرف جنسی و به فسق و فجور مایل می شود. (1)

همچنین وی به مراقبت و بازداشتن کودک از هم سالان بد این گونه تأکید می کند:

باید کودک را از کودکان بی تربیت و بداخلاق دور نگه داشت؛ که اصل ادب و تربیت همین است. باید او را به معلم دین دار و صالح سپرد. باید که قرآن و سخنان نیکان و داستان راستان را به وی بیاموزد تا محبت شایستگان در دلش جای گیرد. او را از شنیدن اشعاری که در آنها از فسق و فجور و اهل آن یاد شده، بازدارد که اینها، تخم فساد را در زمین دلش می افشانند. باید در مقابل سخت گیری معلم، به صبر و سکوت عادت کند و فریاد سر ندهد و به این و آن متوسل نشود که تحمل مشقت ها، شیوه شجاعان است. سزاوار است که چون از درس و کلاس فارغ شد، به کودک اجازه بازی و تفریح داده شود تا دل او نمیرد و پژمرده نگردد. چون اندکی رشد کرد،

ص: 118

باید اخلاق نيك و كردار پسندیده بر او آموخت و او را از صفات و کارهای زشت و ناپسند بازداشت تا از حسد و دشمنی و ترسویی و بخل و کبر و خودبینی بر حذر باشد و از دزدی و حرام خواری و دروغ و غیبت و خیانت و دشنام و بدزبانی و بیهوده گویی و مانند اینها پرهیز کند. بردباری و سپاس گزاری و توکل و خشنودی و شجاعت و سخاوت و راست گویی و خیرخواهی و دیگر خوبی های اخلاقی را به او یاد دهد. نزد او باید نیکان را ستود و بدان و اشرار را مذمت کرد تا نیکی نزد او محبوب و شر، مبعوض گردد. (1)

ملا احمد نراقی در بخش دیگری از کتاب خود، جامع السعادات می نویسد:

باید کودک را از پرگویی و دروغ، قسم خوردن اگرچه راست باشد و از لهو و لعب و استهزا و زیاد مزاح کردن و ابتدا به سخن نمودن منع کرد. باید عادت کند که جز به اندازه ای که می پرسند، سخن نگوید. مادامی که بزرگ تر سخن می گوید، گوش فرا دهد و از پیش پای بزرگ تر از خود برخیزد و به او جای دهد و در پیش روی او بنشیند. اگر کودک، در خردی به این آداب مؤدب و تربیت شود، این اخلاق و ملکات، بعد از بلوغ

ص: 119

در او راسخ و ریشه دار خواهند شد و انسانی نیک و شایسته خواهد گشت. اگر برخلاف اینها نشو و نما کند، وبال پدر و مادر خواهد شد، بلکه باعث رسوایی و ننگ [آنان] می شود. بر هر پدر و مادری واجب است که در تأدیب و تربیت فرزند مسامحه نکنند که این امانت خداست نزد او و دل کودک، جوهری است پاک و صاف و خالی از هر نقش و صورت و پذیرای هر نیک و بد و این والدین هستند که او را به یکی از این دو راه می برند. اگر او را به راه خیر ببرند، به همان روش نشو و نمو می کند و در دنیا و آخرت سعادت‌مند می شود و معلم و مربی او در ثوابش شریک اند، وگرنه شقی و هلاک خواهد شد و زیانش به گردن پدر یا قیم یا ولی او خواهد بود. (1)

در آموزش امور یاد شده به کودک، مادر بر پدر و هر کس دیگری مقدم است.

13) آموزش آداب سلام کردن

سلام کردن به دیگران، از مستحبات اکید در دین اسلام است و ثواب فراوانی دارد. به ویژه فرد هنگام ورود به خانه افراد دیگر، باید با گفتن سلام اهل خانه را از ورودش باخبر سازد و این گونه با ساکنان خانه ارتباط برقرار سازد. خداوند

ص: 120

در این باره می فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا. (نور: 27) (ای کسانی که ایمان آورده اید! در خانه هایی غیر از خانه های خودتان وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن خانه سلام کنید).

سلام کردن، اختصاص به بزرگ سالان ندارد، بلکه سلام کردن به کودکان، از سنت های رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) است و در این باره می فرماید: یکی از چیزهایی که تا زنده هستیم، ترك نخواهم کرد، سلام دادن به کودکان است تا اینکه پسر از من به عنوان سنت اسلامی باقی بماند. (1)

سلام کردن به کودکان دو فایده دارد: اول اینکه موجب آشنایی آنها با این سنت نیکوی پیامبر اسلام می شود و آن را بهتر می آموزند. دوم اینکه سبب رشد شخصیت معنوی و اجتماعی شان می گردد؛ چون از يك سو با ارزش های اسلامی آشنا می شوند و از سوی دیگر، آداب اجتماعی را فرا می گیرند.

بنابراین، بر مادران لازم است این سنت حسنه را به فرزندانشان بیاموزند و آنها را از کودکی با آداب سلام کردن آشنا کنند. اگر مادر به این کار عادت کند و هر وقت بر فرزند

ص: 121

وارد می شود، به وی سلام کند و از کودک نیز بخواهد هر وقت با دیگران روبه رو شد، سلام کند، به تدریج سلام کردن برای او عادت می شود و از آن پس، همواره به دیگران سلام می کند.

نقش رفتاری مادر در تربیت دینی کودک

اشاره

مادر، گذشته از نقش های عاطفی و شناختی، از نظر رفتاری نیز بر تربیت فرزند اثر می گذارد و شاید بتوان گفت نقش رفتاری مادر، بیش از دیگر نقش های وی در شکل دهی شخصیت کودک مؤثر است. از يك سو، بسیاری از یادگیری های کودک در این دوره از زندگی، از راه حواس ظاهری انجام می گیرد و از سوی دیگر، کودک، رفتار مادر و شیوه برخورد وی را با مسائل گوناگون به صورت ملموس و عینی می بیند. بنابراین، اثرپذیری کودک از رفتار مادر، بسیار بیشتر و عمیق تر از دیگران خواهد بود. با توجه به اهمیت موضوع، در اینجا لازم است به برخی از رفتارهای اثربخش مادر در تربیت دینی فرزند اشاره کنیم:

الف) عبادت های مادر

عبادت ها و نیایش های مادر نقش بسزایی در پرورش روحی و معنوی فرزند دارد. اگر فضای حاکم بر زندگی کودک، فضای معنوی و پرستش و توجه به خدا باشد، بی تردید، کودکی که در آن فضا رشد می کند، انسانی باایمان خواهد بود.

در حقیقت، نخستین مدرسه ای که کودک در آن آموزش می بیند، محیط خانه است و تمام عوامل موجود در آن محیط، بر روح و روان و رفتار وی اثر می گذارد و اساس روحیه دین پذیری و کسب فضایل اخلاقی فرزند در محیط خانه شکل می گیرد. (1) عبادت مادر در خانه، نوعی تمرین عملی و ارائه الگو به فرزند است که ذهن آماده او را به خود جلب می کند و اثر آن سال ها در دل و ذهن او باقی می ماند.

در قرآن کریم، به موارد بسیاری اشاره شده است که کودکان و نونهالان، روحیه عبادت و دعا را از مادران خود به ارث برده و عبادت کردن را در عمل از آنان آموخته اند. حثه، (2) همسر عمران و مادر مریم، از مادرانی است که پیش از ولادت فرزندش، با عبادت و توسل و دعا، از خدا فرزندی خواست و نذر کرد که فرزند او در راه خدا و در کلیسا، خدمت گزار بندگان مؤمن باشد. وی این گونه دعا کرد:

رَبِّ إِنِّي تَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. (آل عمران: 35) (خداوندا! آنچه را در رحم دارم، برای تو نذر کردم که محرّر [و آزاد برای خدمت به خانه تو]

ص: 123

1- ناصر مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه علی بن ابی طالب علیه السلام، 1377، ص 164.

2- طباطبایی، تفسیرالمیزان، ج 3، ص 287.

باشد. آن را از من بپذیر که تو شنوا و دانایی).

سپس وقتی فرزندش به دنیا آمد، وی را مریم نامید و دعا کرد که پروردگار، وی و ذریه اش را از وسوسه های شیطان نگاه دارد. خداوند نیز مریم را به نیکویی پذیرفت و نهال وجودش را به خوبی پرورش داد و کفالت او را به زکریا سپرد. (1) بی تردید، مریم بسیاری از فضایل اخلاقی و معنوی را در همان زمان طفولیت از مادرش فرا گرفت. عبادت های شبانه مادر بر جسم و روح او اثر گذاشت و وی را به مقامی رسانید که زکریای پیامبر، مجذوب رفتار او شد و از خدا خواست که فرزندی صالح همانند مریم به وی عطا کند. خداوند هم یحیی را به او عنایت کرد. زکریا که سرپرستی مریم را بر عهده داشت، هرگاه نزد او می رفت، وی را در حال عبادت می دید.

مادرانی که خود، از تربیتی شایسته و بیش و منشی خدایی بهره مند هستند، با تیزی و آینده نگری، فقط به پرورش دینی و معنوی فرزندشان توجه نمی کنند، بلکه هدایت و سعادت ذریه او را نیز از خدا می خواهند. دعای مادر مریم برای در امان ماندن ذریه فرزندش از وسوسه های شیطان، گواهی روشن بر اهمیت دادن مادران به تربیت دینی فرزندانشان است.

ص: 124

اگر مادران از این رفتار مادر مریم الگو بگیرند و برای سلامت روحی و معنوی فرزندانشان چاره اندیشی و دعا کنند، همان گونه که خداوند، دعای مادر مریم را پذیرفت، دعای آنها را نیز می پذیرد. تربیت عملی مادران، از راه عبادت، رفتار و اخلاق نیکو و پسندیده، بیش از هر روش دیگری بر جسم و روح فرزند اثر می گذارد و انتظار می رود که مادران با عملکرد خود، مربی خوبی برای فرزندانشان باشند.

(ب) نمازهای اول وقت مادر

نماز، مهم ترین وظیفه دینی و اسلامی مسلمانان است که خداوند، آنان را به ادای آن دستور داده است. هیچ عبادتی به اهمیت نماز نمی رسد. بر همین اساس است که رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: **الصَّلَاةُ عَمُودُ الدِّينِ** **إِنْ قُبِلَتْ قُبِلَتْ مَا سِوَاهَا** **وَإِنْ رُدَّتْ رُدَّتْ مَا سِوَاهَا**. (نماز، ستون دین است. اگر قبول شد، دیگر عبادت ها نیز پذیرفته می شود و اگر رد شد، عبادت های دیگر نیز رد می شود). (1)

از این رو، ابراهیم خلیل علیه السلام، در مناجات خود از خدا خواست که خود و ذریه اش را از نمازگزاران قرار دهد: **«رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِي؛** پروردگارا! مرا و ذریه ام را از

ص: 125

1- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 3، ص 22.

برپاگزاران نماز قرار ده.» (ابراهیم:38) همچنین در قرآن کریم می خوانیم که لقمان حکیم به فرزندش می فرماید: «یا بُنَّیَّ اَقِمِ الصَّلَاةَ؛ ای فرزندم! نماز را به پا دار.» (لقمان:17)

آیات قرآن و روایت های بی شماری، مبین اهمیت نماز است و ادای این فریضه دینی در زمان معین و اول وقت بسیار اهمیت دارد. خواندن نماز اول وقت ارزش بسیاری دارد، چنان که امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به امام حسن مجتبی (علیه السلام) می فرماید: «أَوْصِيكَ يَا بُنَّیَّ بِالصَّلَاةِ عِدَّةً وَقْتِهَا؛ فرزندم! تو را به خواندن نماز اول وقت سفارش می کنم.» (1) سفارش و تأکید درباره کودکان این است که پدر و مادر باید آنها را از کودکی به نماز خواندن تشویق کنند. پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در این باره فرمود: «أَدَّبَ صِبْغَارَ أَهْلِ بَيْتِكَ بِلسَانِكَ عَلَى الصَّلَاةِ وَ الطَّهُّورِ؛ فرزندان کوچک را با زبان خود، به نماز و وضو عادت دهید.» (2) با توجه به این روایت، کودکان را باید با زبان کودکانه به نماز فرا خواند، به گونه ای که توان درك آن را داشته باشند، نه با زبان پیچیده یا پرخاشگرانه. در احادیث دیگری آمده است در سنین معینی مانند شش و هفت

ص: 126

1- . محمدتقی مجلسی، بحار الانوار، ج 75، ص 458.

2- . مسعود بن عیسی، مجموعه ورام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1376 ه. ق، ص 358

سالگی باید فرزندان را به نماز خواندن دعوت کرد، چنان که پیامبر گرامی اسلام فرمود: «مُرُوا صِبْيَانَكُمْ بِالصَّلَاةِ إِذَا كَانُوا أَبْنَاءَ سِتِّ سِنِينَ؛ فرزندان خود را در شش سالگی به خواندن نماز دستور دهید».⁽¹⁾

نکته قابل توجه در این گونه آیات و روایات این است که خطاب ها و دستورهای شرعی هر چند به صیغه مذکر آمده و خطاب به مردان است، ولی به مردان منحصر نیست، بلکه شامل مرد و زن می شود و مادر نیز همانند پدر، مأمور به اجرای آن وظایف است. بنابراین، مادر نباید نسبت به تکالیف دینی و عملی فرزند بی توجه باشد، بلکه باید با تربیت صحیح و مناسب، او را به عبادت علاقه مند کند. از نظر روانی - تربیتی، بهترین روش برای ایجاد و تقویت انگیزه عبادت در فرزند، استفاده از روش عملی و الگویی است. این روش، به طور غیرمستقیم در فرزند اثر می گذارد. اگر مادر، به خواندن نماز اول وقت اهمیت دهد و همواره در برابر چشمان کودک سر وقت نمازش را بخواند، به یقین، بر روح و روان کودک اثر می گذارد و وی را به این کار علاقه مند می کند؛ بدون اینکه امر و نهی یا اجباری در کار باشد.

ص: 127

1- . حسین بن محمد تقی نوری، مستدرک الوسائل، تحقیق: مؤسسه آل البيت، قم، آل البيت، 14هـ. ق، ج 15، ص 160.

ج) دعاها و مناجات های مادر

دعا و مناجات به پیشگاه خداوند و اظهار نیاز و تضرع به درگاه آن وجود مطلق و قادر لایزال، وظیفه هر انسان موحد و خداشناسی است و باید از این راه خود را به خالق خویش نزدیک سازد و از او کمک بجوید.

اگر پدر و مادر، در دل شب و سحرگاهان از خواب ناز دل برکنند و وضو کنند و سجاده نماز بگسترانند و دست به دعا بردارند، فضای خانه از راز و نیاز آنان معطر می گردد و این کار آثار معنوی بسیاری بر فرزندان خواهد داشت. مادر می تواند با دعاهای نیمه شب خود، دل کودک را آماده پذیرش حقایق و جسم و روح وی را مشتاق عبادت و پرستش سازد.

د) همراه بردن کودک به مسجد

از کاربردهای مهم مسجد که بر دیگر کاربردهای آن غلبه دارد، نقش عبادی آن است، به گونه ای که هر جا نامی از مسجد به میان آید، بیشتر نقش عبادی آن تداعی می شود. بلند شدن صدای اذان از بلندگوی مسجد، بیان گر فرا رسیدن وقت نماز است و مؤمنان با شنیدن اذان، برای اقامه نماز به مسجد روی می آورند. حرکت زن و مرد، کوچک و بزرگ، ثروتمند و فقیر هنگام فرا رسیدن وقت نماز به سوی مساجد، صحنه های زیبا و

دیدنی را می آفریند که برای هر انسان مؤمن و خداجویی لذت بخش است. همراه بردن کودکان و نونهالان به مسجد و شرکت دادن آنها در نماز جماعت، آنها را به برپایی آموزه های دینی و اسلامی، به ویژه نماز جمعه و جماعت تشویق و علاقه مند می کند. مادر می تواند با بردن فرزندان به مسجد و شرکت دادن آنان در مراسم اسلامی و مذهبی، میل و رغبتشان را به دین و قرآن افزون سازد.

بردن کودکان به مسجد آثار مثبت بی شماری بر آنها دارد. از جمله اینکه آنها با نماز خو می گیرند و دیدن رکوع و سجود نمازگزاران در روحشان اثر می گذارد. افزون بر این، بسیاری از احکام و معارف دینی را می آموزند و به ذهن می سپارند و تا پایان عمر از یاد نمی برند.

(-ه) گریه های مادر در مراسم عزاداری

گریستن بر مصیبت های اهل بیت (علیهم السلام)، آثار فراوان فردی و اجتماعی بر انسان دارد. شرکت در عزای اهل بیت (علیهم السلام)، وظیفه ای دینی و مذهبی است که پی آمدهای دنیوی و اخروی بسیاری دارد. از این رو، در روایات اسلامی بسیار بر آن تأکید شده است. بردن کودکان به مجالس عزای اهل بیت (علیهم السلام)، افزون بر اینکه آنها را با فضاهای معنوی و اجتماعی آشنا می سازد، از جنبه تربیتی نیز آثار

ارزشمندی بر روح و روان آنان دارد. با شرکت در این محافل، احکام و معارف دینی و اشعار و مرثی دربار اهل بیت (علیهم السلام) خود به خود به قلب و ذهن کودک نفوذ می کند و در قلب وی ماندگار می شود. مادر، بهترین کسی است که به خوبی می تواند از عهده این کار برآید و با بردن فرزند به مجالس مصیبت و عزای اهل بیت علیهم السلام و آشنا ساختن کودک با خاندان پیامبر خدا، تربیت دینی آنان را نیز تقویت کند. فاطمه زهرا (علیها السلام) نیز پس از رحلت پدر بزرگوارش، حسنین¹ را به مسجد پیامبر، مزار شهدای اُحد در بقیع و مزار حمزه در دامنه کوه اُحد می برد. (1)

گفتار سوم: نقش مادر در تربیت دینی نوجوان

اشاره

بر اساس روایت های بسیار و بررسی های علمی و روان شناختی، زندگی انسان از کودکی تا بزرگ سالی به سه دوره هفت ساله تقسیم می شود که هر کدام از این دوره ها ویژگی های خاص خود را دارد. در بخش اول، به نقش مادر در تربیت فرزند در هفت سال اول زندگی کودک اشاره کردیم. اینک به بررسی هفت سال دوم زندگی و نقش مادر در این

ص: 130

1- . محمدجواد محدثی، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، 1376، چ 2، صص 131 و 132.

دوره می پردازیم و برای پرهیز از طولانی شدن بحث به تبیین برخی ویژگی های دوره نوجوانی بسنده می کنیم. بی شک، مادر در هفت سال دوم و سوم زندگی نیز نقش تربیتی قابل توجهی دارد و نباید نقش خود را تمام شده انگارد. مادر در این دوره، نقش های جدید و مهمی را ایفا می کند و همانند هفت سال اول زندگی، همچنان در تربیت فرزند اثرگذار است.

1. ضرورت استمرار نقش های گذشته

دوره نوجوانی، دوره استقلال خواهی فرزندان است و آنها در این دوره، خود را مستقل از والدین می پندارند و تصور می کنند می توانند روی پای خود بایستند و زندگی خود را اداره کنند. با این حال، نباید پدر و مادر این گونه فکر کنند و فرزند را در این سن به حال خود رها کنند. اگر مادر نسبت به رفتار و اندیشه های نوجوان بی توجه باشد و روحی و جسمی فرزند را نادیده بگیرد، به شخصیت وی آسیب خواهد زد. ارتباط برقرار نکردن والدین و به ویژه مادر با نوجوان موجب می شود که وی به افراد دیگری مانند دوست و هم سالان روی آورد و بر اثر آگاهی های نادرست و بی تجربگی دچار مشکلات جسمی و روانی گردد. (1) از این رو، بر پدر و مادر به ویژه مادر لازم است

ص: 131

1- . سیداحمد احمدی، روان شناسی نوجوانان و جوانان، اصفهان، انتشارات مشعل، 1373، ص23.

در این دوره حساس و خطرناک وی را به حال خود رها نسازند، بلکه بیش از گذشته مراقبش باشند و هیچ گونهرانمایی و حمایتی را از وی دریغ نکنند؛ زیرا نوجوان، در سن بلوغ بیش از هر زمان دیگری به مشاوره و راهنمایی نیاز دارد.

امام صادق علیه السلام در راه کاری کلی، به همه پدران و مادران این گونه سفارش می کند: *بَادِرُوا أَحْدَانَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ تَسَّ بِقَوْمِكُمْ إِلَيْهِمُ الْمَرْجِيَّةُ*. (پیش از آنکه «گروه مرجئه»، جوانان شما را گمراه کنند، آنها را دریابید و به آنان حدیث بیاموزید). (1)

در زمان امام صادق علیه السلام گروهی به نام گروه مرجئه وجود داشت که فرهنگ ویژه ای را تبلیغ می کردند و باورهای آنان بر ضد معارف اهل بیت (علیهم السلام) بود. آنها با افکار باطلشان، نسل جوان را به دام خویش گرفتار می کردند. از این رو، امام صادق علیه السلام از وجود آنها احساس خطر کرد و راه کاری سازنده را که همان آموختن حدیث به فرزندان است، به پدران و مادران آموخت.

این راه کار ارزنده، عمومیت دارد و به زمان خاصی منحصر نمی گردد و در هر زمان و مکانی کاربرد داشته و دارد.

ص: 132

1- . محمدتقی مجلسی، روضة المتقین، حاج محمد حسین کوشانپور، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی، بی تا، ج 8، ص 651.

این کلام امام صادق (علیه السلام)، مبین حکمی کلی است. این حکم عمومی و کلی عبارت است از تعلیم و تربیت فرزندان در همه دوره های سنی، به ویژه دوره نوجوانی و مراقبت از آنان در این مرحله از زندگی.

2. جداسازی بستر خواب فرزندان

در روایت های معصومان (علیهم السلام) به جداسازی بستر فرزندان، پس از رسیدن به مرحله تمیز و شناخت بد و خوب و زشت و زیبا توجه و تأکید شده است. فرزند در دوران کودکی در کنار پدر و مادر به سر می برد و احساس می کند در بسیاری از کارها مانند ورود به اتاق پدر و مادر محدودیتی ندارد، ولی به تدریج، باید این تفکر را از ذهن وی دور کرد و به آنها فهماند که هر قدر سن و سالشان بالا رود، تکالیف و محدودیت هایشان نیز افزایش می یابد، از جمله باید در نشست و برخاست و خواب و خوراک آدابی را رعایت کنند.

اگر برای پدر و مادر مقدور باشد، بهتر است برای هر یک از فرزندان اتاقی جدا در نظر بگیرند و اگر توان این کار را ندارند، از سن شش سالگی به بعد بستر آنها را جدا سازند. در روایت ها آمده است زمانی که کودکان به سن شش یا هفت

سالگی رسیدند، باید رخت خوابشان از یکدیگر جدا شود. (1) حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز در این باره می فرماید: «إِذَا بَلَغَ أَوْلَادُكُمْ سَبْعَ سِنِينَ فَفَرِّقُوا بَيْنَ مَضَاجِعِهِمْ؛ زمانی که فرزندان شما به سن هفت سالگی رسیدند، خوابگاهشان را از یکدیگر جدا سازید.» (2) ایشان درباره جداسازی بستر پسران، دختران و پسران و دختران از یکدیگر فرموده است: «الْصَّبِيُّ الصَّبِيُّ وَالصَّبِيُّ وَالصَّبِيَّةُ، وَالصَّبِيَّةُ وَالصَّبِيَّةُ يُفَرِّقُ بَيْنَهُمَا فِي الْمَضَاجِعِ لِعَشْرِ سِنِينَ؛ خوابگاه پسران، پسر و دختر و دختران را به هنگام ده سالگی از هم جدا کنید.» (3)

به نظر می رسد سفارش های پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) و دیگر معصومان (علیهم السلام) به جداسازی بستر خواب فرزندان از شش سالگی به بعد، به این دلیل است که هر گونه تماس بدنی و مباشرت جسمی کودکان در این سن و سال، نوعی بیداری جنسی را به همراه دارد، به ویژه در دختران که زودتر از پسران بالغ می شوند. از این رو، در گفتار معصومان علیهم السلام نسبت به جداسازی خوابگاه دختران از یکدیگر

ص: 134

1- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 15، ص 183.

2- . علی بن حسام الدین متقی، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرسالة، 1413 ه. ق، ج 16، ص 441.

3- . حرعاملی، همان، ج 15، ص 183

بیشتر سفارش شده است و حتی نسبت به تماس بدنی مادر با دختر شش ساله نیز هشدار داده شده است، اگر مادر دخترش را در این سن و سال لمس کند و وی را در آغوش بکشد و تماس بدنی با او برقرار کند، این خطر وجود دارد که این کار در وی به صورت عادت درآید و در این امر تفاوتی میان محرم و نامحرم و زن و مرد قائل نشود که بی شک، این عمل به حیا و عفت او ضربه می زند. مادر باید صفت شرم و حیا را در فرزندان نوجوانش اعم از دختر و پسر تقویت کند و این قوه را در گفتار و رفتارشان پرورش دهد.

3. کمک به دوست یابی

یکی از مسائل مهم دوره نوجوانی، مسئله دوستی و دوست یابی است. هر نوجوانی، دوست دارد افزون بر اعضای خانواده، با هم سن و سالان خود نیز ارتباط برقرار کند و با آنها رفت و آمد داشته باشد. این رفت و آمدها موجب انتقال ارزش ها و در نتیجه، تحول فرهنگ و اندیشه فرد می شود. از این رو، نوجوان، بخش مهمی از افکار و ویژگی های اخلاقی خود را از دوستان می آموزد و به شدت، تحت تأثیر گفتار و رفتار آنان قرار می گیرد. این امر از نظر علمی و تجربی نیز به اثبات رسیده است. نقش دوستان در تربیت انسان بسیار مؤثر و چشم گیر است، به گونه ای که گاه بر نقش والدین غلبه می کند.

ص: 135

شاعر، درباره نقش هم نشین بر رفتار فرد این گونه سروده است:

پسر نوح با بدان بنشست *** خاندان نبوتش گم شد

امیر مؤمنان علی (علیه السلام) درباره دوست یابی می فرماید: وَمَنْ اشْتَبَهَ عَلَيْكُمْ امْرُؤٌ وَلَمْ تَعْرِفُوا دِينَهُ فَانظُرُوا اِلَى خُلَطَائِهِ فَاِنْ كَانُوا اَهْلَ دِينِ اللّٰهِ فَهِيَ وَعَلَى دِينِ اللّٰهِ . (1) (هرگاه وضعیت شخصی بر شما نامعلوم شد و دین و آیین او را نشناختید، به دوستانش بنگرید؛ اگر [دوستانش] اهل دین و آیین الهی اند، او نیز پیرو آیین خداست).

از آنجا که نوجوانان کم تجربه هستند و هنوز پیچ و خم زندگی را آن گونه که باید نمی شناسند، مناسب است از راهنمایی های دیگران، به ویژه مادر در زندگی به ویژه در دوست یابی استفاده کنند و مادر نیز باید بر رفتار فرزند کنترل داشته باشد و نگذارد با افراد فاسد و لابالی رابطه دوستی برقرار کند.

4. عمل به دستورهای دینی

اشاره

یکی از عوامل مؤثر در شکل گیری نظام فکری و دینی کودک، امر و نهی های مادر و افراد دیگر است که به نوعی به او

ص: 136

آموزش دینی می دهند. کودک، تمامی کارهایی را که مادر از او می خواهد، درست می پندارد و به آنها عمل می کند. در این زمینه مادران باید به نکات زیر توجه داشته باشند.

درست بودن دستورهای مادر

اگر آموزش های مادر به فرزند، در زمینه احکام و معارف دینی صحیح و آگاهانه باشد، بسیاری از مشکلات دینی وی رفع می شود، از این رو، لازم است مادر، نخست، آشنایی کاملی با احکام و مسائل دینی پیدا کند. سپس آنها را به درستی به فرزندش آموزش دهد. متأسفانه، بسیاری از مادران، آشنایی کافی با مسائل دینی ندارند و مطالب نادرستی را به فرزندان آموزش می دهند که با احکام دینی مخالف است. آموزش های غلط والدین در محیط خانه، موجب برداشت های نادرست فرزند از دین می شود که پی آمدهای بدی چون انحراف فکری فرزندان را در پی خواهد داشت. گناه و کیفر این گونه آموزش های نادرست، بر عهده والدین است و در آخرت بازخواست خواهند شد. از این رو، به مادران سفارش می شود که پیش از ارائه و آموزش دستورهای دینی به فرزندان، خود، با معارف آشنا شوند و آنچه را رهبران دین در این زمینه بیان داشته اند، فراگیرند و سپس به فرزندانشان بیاموزند.

ص: 137

از دیگر عوامل مؤثر در تربیت دینی فرزند، هماهنگ بودن مربیان با یکدیگر به ویژه هماهنگی پدر و مادر در تربیت فرزندان است. اگر پدر، کاری را بداند و فرزند را از انجام آن بازدارد، مادر نیز باید با نظر پدر هم عقیده باشد و نباید با وی مخالفت کند. حال اگر دستورهای والدین به فرزند، با یکدیگر هماهنگ نباشد و فرزند گفتارها و رفتارهای ضد و نقیضی از آنها بشنود، دچار سرگردانی می شود و نمی تواند راه درست را انتخاب کند. این گونه فرزندان، همواره می کوشند تا هنگام انجام کار خطا، راه فراری برای خود جست و جو کنند. (1) حال اگر والدین هماهنگ و هم فکر با هم، بایدها و نبایدهای دینی را به فرزند آموزش دهند، فرزند تحت تأثیر فرمان های آنان، خود را به رعایت ارزش های دینی ملزم می داند. برای مثال، اگر پدر به حجاب دختر اهمیت دهد و وی را به رعایت آن امر کند و مادر نیز رعایت حجاب را به دختر گوشزد کند، بی شك، آن دختر، خود را موظف به رعایت پوشش اسلامی می داند. در مقابل، اگر پدر و معلم، فرد را به رعایت حجاب فرا خوانند، ولی مادر اهل حجاب نباشد و دختر را به رعایت آن سفارش نکند،

ص: 138

تأثیر چندانی بر حجاب دختر نخواهد داشت. بر همین اساس، مریبان كودك و نوجوان، اعم از والدین و معلمان باید به این امر مهم توجه کنند و در ارائه ارزش ها و معارف دینی به آنان، هماهنگ عمل کنند، وگرنه ممکن است نوجوان بر اثر اختلاف عملکرد مریبان، دچار تضاد در یادگیری گردد و به اضطراب و بی اعتمادی گرفتار شود. (1) هرگونه دستور ناهماهنگ درباره ارزش های دینی، موجب تزلزل در باورها و نظام ارزشی فرزند می شود و در نتیجه، فرزند، قادر به تصمیم گیری و نشان دادن واکنش مناسب در برابر حوادث گوناگون نخواهد بود.

6. قابل فهم بودن دستورهای مادر برای فرزند

یکی از شرط های لازم برای تأثیر امر و نهی مادر در محیط خانه، قابل فهم بودن آن برای فرزند است. مادر باید با توجه به آمادگی ذهنی و ادراکی فرزند در سنین گوناگون، به وی امر و نهی کند. شیوه آموزشی پیامبران در تبلیغ دین به مردم این گونه بود که با هر کس به قدر استعداد و سطح درك و فهمش سخن می گفتند. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در این باره می فرماید: «ما گروه پیامبران مأمور شده ایم که با مردم به

ص: 139

اندازه عقلشان سخن بگوئیم.»⁽¹⁾ این روش در سیره امامان معصوم علیهم السلام نیز وجود داشته و شیوه رفتار و گفتار آنان با توجه به سطح فکری و علمی افراد، متفاوت بوده است. برای مثال، امام صادق علیه السلام در زمینه روشن ساختن مسائل اعتقادی و اثبات صانع، برای کسی که اهل علم بود، از روش فلسفی بهره گرفت، ولی برای اثبات امامت و رهبری، برای فرد دیگری که سطح فکری پایین تری داشت، از مثال ساده چوپان و گله استفاده کرد.⁽²⁾ این شیوه از نظر تربیتی، اهمیت فراوان دارد و بهره گیری مادران از این روش و توجه مربیان به آن ضروری است.

7. هماهنگی گفتار و رفتار مادر

یکی دیگر از عوامل مؤثر در تربیت دینی فرزند، هماهنگی بودن علم و عمل مربی است؛ یعنی مربی به آنچه از نوجوان می خواهد و وی را به اجرای آن امر می کند، بیش از دیگران عمل کند. همراه بودن علم و عمل در محیط خانه؛ یعنی محیط شکل گیری منش ها و باورهای دینی و اخلاقی فرزند، اهمیت فراوانی دارد. مادر که نقش اساسی در تربیت، به ویژه تربیت

ص: 140

1- . محمدبن یعقوب کلینی، فروع کافی، ج 1، ص 18.

2- . شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، 1369، ص 239

دینی فرزند دارد، موظف است هرگاه کاری را از فرزند می خواهد، خود نیز به آن بها دهد و به آن عمل کند. مادر به عنوان الگوی تربیتی فرزند، خود، باید پاك، دین دار و عامل به فرمان های الهی باشد تا بتواند فرزندان پاك و صالحی تربیت کند، وگرنه چراغی که خاموش و بی نور است، نمی تواند به دیگران نور ببخشد.

درباره هماهنگی گفتار و رفتار و اهمیت دادن به عمل، روایت های فراوانی از معصومان (علیهم السلام) رسیده است. از جمله امام صادق علیه السلام فرمود: «كُونُوا دُعَاةً لِلنَّاسِ بِغَيْرِ السِّنِّتِكُمْ؛ مردم را با اعمال و رفتار خود، به خوبی ها دعوت کنید» یعنی آنچه را با زبان، خوب یا بد می دانید، در عمل نیز به آن توجه کنید. (1)

از این روایت، درمی یابیم که مادر برای تربیت فرزند باید علم و عمل را با هم به کار گیرد تا فرزند با الهام از رفتار مادر، به وظایف دینی بهتر عمل کند.

8. انعطاف مادر در تربیت دینی

مادر باید در تربیت دینی فرزند انعطاف داشته باشد و نباید در برابر اشتباهات یا تخلف های عملی فرزند به گونه ای

ص: 141

1- . محمدبن یعقوب کلینی، همان، ج 2، ص 78، باب الورع، ح 14.

رفتار کند که او را به کج بازی و عناد وادارد. این روحیه، عامل و سرآغاز بسیاری از رفتارهای نامناسب خواهد شد. در روایتی از امام علی علیه السلام آمده است: «الْأَعْرَاطُ فِي الْمَلَامَةِ تَشَبُّ نِيرَانَ اللَّجَاجِ؛ زیاده روی در سرزنش، آتش لج بازی را شعله ور می سازد.» (1) همچنین آن حضرت در کلام دیگری فرمود: «الْلَجَاجُ أَكْبَرُ الْأَشْيَاءِ مَضَرَّةً فِي الْعَاجِلِ وَالْأَجَلِ؛ زیان لجاجت، برای دنیا و آخرت انسان بیشتر از هر چیز است.» (2) بنابراین، مادر باید مراقب رفتار خود باشد تا مبادا موجب پیدایش روحیه لجاجت در فرزند گردد. در این صورت، پی آمد این کار پیش از همه، دامن گیر خود مادر خواهد شد؛ زیرا افزون بر روحیه لجاجت و سرپیچی از دستورها، به تدریج، روحیه انتقام جویی نیز در وجود کودک به وجود می آید. از این رو، مادر باید زمینه شکل گیری این رفتار ناپسند را از بین ببرد و نگذارد چنین بیماری در مان ناپذیری در وی ایجاد گردد.

ص: 142

1- . ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص 80.

2- . عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و دررالکم، مصر، بی نا، 1331ه. ق، ص 126.

دوره جوانی، دوره پرشور و نشاطی است و فرد در این مرحله از زندگی، احساسات متفاوتی از خود بروز می دهد؛ گاه با تنیدی و گاه با سردی و بی تفاوتی با مسائل زندگی برخورد می کند. استعدادهای گوناگونی که به طور طبیعی در وجود انسان نهفته است، در دوران جوانی به فعلیت می رسد و چرخ های زندگی را به حرکت درمی آورد. (1) با توجه به تمایلات و گرایش های جوان، این دوران فرصت مناسبی برای تربیت دینی و پرورش روحیه دین باوری در اوست. از این رو، جوان به هدایت و راهنمایی اطرافیان به ویژه مادر نیاز دارد تا در انتخاب راه صحیح او را یاری دهند.

همان گونه که مادر در دوران کودکی و نوجوانی، در تربیت، هدایت و راهنمایی فرزند نقش دارد، در دوران جوانی نیز این نقش همچنان برقرار است. رابطه مادر و فرزند چنان عمیق و ناگسستنی است که حتی تا سنین پیری نیز ماندگار خواهد بود و گذر زمان، خللی بر آن وارد نمی کند. چه بسا مردان بزرگی که در برابر مادر زانو می زنند و به دستورهای

ص: 143

1- . محمدتقی فلسفی، گفتار فلسفی جوان، تهران، هیئت نشر معارف اسلامی، 1344، ج 1، ص 235.

مادر گوش می دهند و خواسته هایش را تمام و کمال اجرا می کنند. از این رو، لازم است در این فصل، به نقش مادر در تربیت دینی فرزند در هفت سال سوم؛ یعنی دوره جوانی پردازیم و اثرگذاری او را در این دوره از زندگی فرزند بررسی کنیم. از جمله نقش های مادر در دوره جوانی عبارتند از:

1. حفظ پیوند عاطفی میان مادر و فرزند

رابطه مادر و فرزند، رابطه ای است عمیق و ناگسستگی، به گونه ای که فراز و نشیب های زندگی نمی تواند چندان اثری بر آن بگذارد و آن را تضعیف کند. شاید هیچ پیوندی در دنیا به اندازه پیوند مادر و فرزندی محکم و استوار نباشد. با این حال، ممکن است رابطه مادر و فرزند نسبت به دوران های مختلف زندگی، شدت و ضعف یابد و در برخی دوره ها این رابطه، عاطفی تر از دیگر دوره ها باشد. بی تردید، تعلق خاطر و احساس عاطفی مادر به کودک خود، بیش از علاقه مندی وی به فرزندی است که در دوران نوجوانی یا جوانی به سر می برد. با این حال، این پیوند هیچ گاه بریده نمی شود، بلکه در هر شرایط و سنی به قوت خود باقی است.

با توجه به آنچه گفته شد، لازم است مادران به این مسئله توجه کنند و جوانان نیز خود را از مهر مادری محروم نسازند.

مادر باید مانند دوره های گذشته به فرزند لطف و توجه داشته باشد؛ با این تفاوت که در دوره کودکی، با نوازش و ابراز عواطف و احساسات، فرزند را مورد دل جویی و محبت قرار می داد و در دوران جوانی با راهنمایی و مشورت و کمک در تصمیم گیری ها و انجام کارها او را یاری می رساند.

2. مشورت با جوان

یکی از نیازهای جوان، نیاز به مشورت و راهنمایی است. ممکن است جوان نتواند در پیچ و خم زندگی، راه درست را برگزیند. در قرآن کریم نیز دستورهایی درباره مشاوره و راهنمایی آمده است که جوانان را بیشتر به این کار تشویق می کند. در آیه ای از قرآن می خوانیم خداوند خطاب به پیامبر می فرماید: «و شاورهم فی الامر؛ با آنان (اصحاب) در کاری مانند جنگ مشورت کن.» (آل عمران: 159) همچنین در آیه ای دیگر به عنوان يك قانون کلی می فرماید: «وَ أَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ؛ و آنها (نمازگزاران) کارشان با مشورت میان خودشان باشد.» (شورا: 38) در روایات معصومین علیهم السلام نیز به مشاوره بسیار تأکید شده است. امام رضا (علیه السلام) می فرماید: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ كَانَ يَسْتَشِرُّ بِرَأَصِّ حَابِهِ ثُمَّ يَعْزِمُ عَلَيَّ مَا يُرِيدُ. (رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) پیوسته در کارها از اصحابش مشورت خواهی می کرد. سپس بر اجرای خواسته اش تصمیم

امیر مؤمنان (علی علیه السلام) نیز درباره اهمیت مشاوره می فرماید: «الْأَمْرُ تَشَارُفُهُ عَيْنُ الْهُدَايَةِ؛ مشورت خواهی، همان هدایت است.» (2) اگر کسی در تصمیم های مهم زندگی، با دوستان و بزرگان مشورت کند، در دنیا و آخرت سعادت مند خواهد شد، چنان که امام علی علیه السلام فرمود: «الْمُسْتَشِيرُ عَلَى طَرَفِ النَّجَاحِ؛ مشورت کننده در طریق رستگاری است.» (3)

با توجه به آیات قرآن و روایت های معصومان (علیهم السلام)، انسان باید همیشه در امور زندگی با صاحبان اندیشه و تجربه مشورت کند و از دانش و تجربه های آنان بهره جوید. جوان، بیش از دیگران به مشاوره نیازمند است. از این رو، بایسته است جوانان پیش از تصمیم گیری، با پدر و مادر و دیگر بزرگ ترها مشورت و هم فکری کنند، به ویژه مادر را هم راز و خیرخواه خود بدانند و از او در تصمیم گیری ها و سود و زیان آن نظر بخواهند. مادران نیز باید در این امر جوانان خود را یاری رسانند و در هر شرایطی آنها را راهنمایی کنند.

ص: 146

-
- 1- . حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 8، ابواب احکام العشره، باب 24، ح 1، ص 428.
  - 2- . همان، ج 12، باب استحباب مشاوره اصحاب الرأی، ح 15588، ص 40
  - 3- . عبدالواحد تمیمی آمدی، غرر الحکم و دررالکلم، ص 42، ش 1261.

3. شناسایی همسر مناسب برای جوان

از نقش های مهم مادر، شناسایی و انتخاب همسر مناسب برای جوان است. مادر در این امر از هر کس دیگری شایسته تر است؛ زیرا با تجربه و مهارتی که مادران در این زمینه دارند، می توانند همسر خوبی برای فرزندانشان انتخاب و به آنها معرفی کنند. همچنین وظیفه مادر اقتضا می کند پیش از همه به امر خواستگاری و انتخاب همسر برای فرزندش اقدام کند و با مشورت وی، فرد مناسبی را برگزیند. افزون بر این، معمولاً فرزند به مادرش بیش از دیگران اعتماد دارد و او را تنها فردی می داند که اسرارش را حفظ و برای خیر و سعادت او گام برمی دارد. عرف جامعه نیز این امر را تأیید می کند، چنان که در میان اقوام و نزدیکان دیده می شود، در ازدواج فرزند اعم از دختر و پسر، نخست مادر پیش قدم است و اگر کسی به خواستگاری دختر بیاید، نخست با مادر در میان می گذارد. همچنین اگر بخواهد برای پسرش زن بگیرد، به جست و جوی فرد مناسبی می پردازد.

به هر حال، مادر در شناسایی و انتخاب همسر برای فرزند نقش مؤثری دارد و از هر جهت برای این کار مناسب است. حال اگر مادر به این امر بی توجه باشد، ممکن است آینده بدی در انتظار فرزندش باشد که هرگز نتواند آن را جبران کند.

پیامبر خدا در این باره می فرماید: «أَمْرُوا النِّسَاءَ فِي بَنَاتِهِنَّ؛ با زنان خود در امور مربوط به دخترانشان مشورت کنید.» (1) روشن است که مهم ترین امر مربوط به دختران، مسئله ازدواجشان است که باید در این باره نیز با مادران مشورت شود. این امر، اختصاص به دختر ندارد و امور پسران، به ویژه ازدواج آنان را نیز شامل می شود. از این رو، به مادران سفارش شده است در شناسایی و انتخاب همسر مناسب و شایسته برای فرزندانشان، اعم از دختر و پسر نقش خود را به خوبی ایفا کنند.

4. تقویت دین باوری جوان

دوره جوانی، دوره رشد استعدادها و توانایی های انسان است و تمام توانایی های او در این دوره به کمال می رسد. از نظر جسمی، اندام جوان رشد می کند؛ نیروی عقل و خردش شکوفا می شود؛ قدرت تجزیه و تحلیل در وی افزایش می یابد و به طور کلی، همه جنبه های جسمی و روحی جوان به رشد و بالندگی می رسد. با توجه به این ویژگی ها، زمینه رشد و ترقی جسمی و روحی انسان در دوره جوانی، بیش از دیگر دوره ها

ص: 148

1- . نهج الفصاحه، مترجم: ابوالقاسم پاینده، انتشارات بدرقه جاویدان، تهران، چ 6، 1385، ص2.

فراهم است و باید از این فرصت به منظور تربیت دینی و اعتقادی جوان بهره برد. امیرمؤمنان علی (علیه السلام) به امام حسن (علیه السلام) فرمود: «بَادِرْ نَفْسَكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يُقْسُوَ قَلْبُكَ؛ به تربیت تو مبادرت کردم، پیش از آنکه قلبت دچار تاریکی و قساوت گردد.» امام علی علیه السلام به همه مربیان گوشزد می کند که باید پیش از آلوده شدن جوان به نافرمانی های دنیبه یاری آنان پرداخت. مادر، بیش از هر کس دیگری می تواند در امر هدایت گری جوان نقش داشته باشد و وی را راهنمایی کند. (1)

ص: 149

1- . نهج البلاغه، نامه 31.

زن در اسلام جایگاه والایی دارد که آیات و روایات متعددی این ادعا را اثبات کرده اند. ولی برخی از زنان متأسفانه مقام خود را پایین گرفته و به آن اهمیتی نمی دهند و به جای اینکه به وظیفه مادری پردازند خود را مشغول مسائل بیهوده می کنند در صورتی که خداوند فرزند را امانت خویش می داند و زن مؤظف است به عنوان یک مادر خیانت در این امانت نکرده و آن را به نحو احسن همان گونه که خداوند از او می خواهد، تربیت کند. برای اینکه این هدف محقق شود باید مراقبت از نفس صورت بگیرد که نیازمند پرهیز از گناه و پلیدی است. کوچکترین اعمال مادر در تربیت فرزندش چه قبل از بارداری، چه در حین بارداری و چه بعد از تولد فرزند در او اثر بسزایی دارد و همین امر موجب شده که امام خمینی (ره) می گوید: زن مربی انسان است و این گفته که از دامن زن مرد به معراج می رود الحق و الانصاف بجاست.

اما متأسفانه برخی مادران تنها به رشد جسمی کودک اهمیت می دهند و برای رشد روحی و روانی فرزندشان نه تلاشی می کنند و نه به دنبال جمع آوری و کسب اطلاعات در این باره هستند در واقع علم مادران و شاید گفته شود جامعه

نسبت به اهمیت این مطلب بسیار اندک است در صورتی که منابع علمی بسیاری وجود دارد که به مادران ناآگاه این سرزمین کمک می کند تا پاسخ پرسش های خود را پیدا کرده اعمال کنند. و اگر این جریان ناآگاهی به همین صورت ادامه پیدا کند به جز برخی مادران مسئولیت پذیر سایر آنها فرزندان خواهند داشت که نه تنها نفعی برای جامعه خویش ندارند چه بسا مضر نیز واقع شوند. در صورتی که جامعه به افرادی نیاز دارد که بتواند از آنها جهت رشد و ارتقاء فرهنگی و معنوی خود استفاده کرده و به آنها از این بابت افتخار کند. خداوند متعال انسان را به گونه ای خلق کرده که تأثیر پذیری بسیاری در دوران کودکی دارد و بهترین زمان برای تربیت فرزند دوران کودکی است و در انجام این مهم نباید تأخیر و تردید در دل راه داد. کودک در اکثر حالات از مادر خود الگوگیری می کند.

در نتیجه وظیفه مادر این است که اولاً تربیت فرزند را مهم و ضروری بدانند، ثانیاً برای تحقق آن بکوشند و ثالثاً از روش های تربیتی آگاهی داشته و به آنها بطور دقیق عمل کنند.

ص: 152

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، مؤسسه امیرالمؤمنین، 1378.

* صحیفه سجادیه، ترجمه: حامد رحمت کاشانی، انتشارات پیام عدالت، 1390.

عربی

1- آملی، سید حیدر، تفسیر المحيط الاعظم، تصحیح: سید محسن تبریزی، تهران، وزارت ارشاد و فرهنگ اسلامی، بی تا.

2- باینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، انتشارات بدرقه جاویدان، تهران، چ 6، 1385

3- بن حجاج، مسلم، صحیح مسلم، بیروت، مؤسسه عزالدین، 1407 ق.ه.

4- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غرر الحکم و دررالکلم، مصر، بی تا، 1331، ه. ق.

5- حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، تهران، مکتبه الصدوق، 1376 ه. ق.

6- حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، بیروت، داراحیاء التراث العربی، 1412 ه. ق.

ص: 153

- 7- قربانی، زین العابدین، منتهی الآمال، مشهد، انتشارات هاتف، 1381.
- 8- قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، تهران، دارالاسوه، چاپ دوم، 1416 ه. ق.
- 9- کلینی، محمد، فروع کافی، بیروت، دارالاضواء، 1413 ه. ق.
- 10- متقی، علی بن حسم الدین، کنز العمال، بیروت، مؤسسه الرساله، 1413 ه. ق.
- 11- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحديث، 1379.
- 12- مسعود بن عیسی، مجموعه ورام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1376 ه. ق.
- 13- مجلسی، محمدباقر، حلیة المتقین، قم، انتشارات عصر ظهور، 1381.
- 14- -----، بحار الانوار، بیروت، 1405 ه. ق.
- 15- مجلسی، محمدتقی، روضة المتقین، قم، بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمدحسین کوشان پور، بی تا.
- 16- نهج الفصاحه، مترجم: ابوالقاسم پاینده، انتشارات بدرقه جاویدان، تهران، چ 6، 1385.
- 17- نراقی، ملا احمد، معراج السعادة، قم، انتشارات کشف الغطاء، 1382.
- 18- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، تحقیق: مؤسسه آل البيت، قم، آل البيت، 14 ه. ق.

- 1- احسانی، محمد، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، انتشارات دفتر عقل، قم، 1387.
- 2- احمدی، احمد، روان شناسی نوجوانان و جوانان، اصفهان، انتشارات مشعل، 1373.
- 3- امامی اصفهانی، سید محمود، ثمرات الحیات، انتشارات قائم آل محمد (صلی الله علیه و آله و سلم)، نوبت چاپ ششم 1387 چاپخانه ولیعصر.
- 4- امینی، ابراهیم، تربیت، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، 1372.
- 5- بنت الشاطی، آمنه مادر محمد، ترجمه: حسین اژدری آزاد، تهران، کتاب فروشی آتروپارت، بی تا.
- 6- بنیامین اسپاک، مایکل روتنبرگ، تغذیه، تربیت و نگهداری کودک، ترجمه احمد میرعابدینی، انتشارات چکامه، تهران، 1372.
- 7- پاک نیا، عبدالکریم، حقوق متقابل والدین و فرزندان، سایت <http://www.ghadeer.org>
- 8- پیازه، ژان، زندگی و پرورش کودک، ترجمه: عنایت الله شکیباپور، تهران، انتشارات نیما، 1366.
- 9- جمعی از پژوهشگران، گلشن ابرار، قم، نشر معروف، 1379،
- 10- جمعی از نویسندگان، (1391)، زن و خانواده در افق وحی، قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ اول.
- 11- حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، صدر، 1376.
- 12- حسینی زاده، سیدعلی، سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت

علیهم السلام، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، 1380.

13- حسینی نژاد، سیدمجتبی، نقش والدین در تربیت دینی فرزندان، قم، انتشارات اترقلم، چاپ احسان، اول 1398.

14- حسینی نژاد، سیدمجتبی، نقش مادر در عفت دختران، تبریز، انتشارات عاصم، اول 1399.

15- حیدری، علی محمد، والدین و فرزندان، چاپ اول، نشر مهدی نراقی، 1383.

16- دشتی، محمد، مسئولیت تربیت، قم، مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، چاپ نهم، 1381.

17- رحمتی شهرضا، محمد، گنجینه معارف، قم 1385، ویراستار ادبی: محمود حسین پور علویه، انتشارات: صبح پیروزی، نوبت چاپ چهارم 1386، چاپ نوید اسلام.

18- رضایی، سمیرا، تأثیر مادر در تربیت دینی فرزند، قم: حوزه علمیه خواهران، 1391.

19- سایت پرسمان زیر نظر اداره مشاوره و پاسخ نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها، <https://www.porseman.com>

20- سید محمدی، یحیی، روان شناسی یادگیری، تهران، نشر روان، 1382.

21- شعاری نژاد، علی اکبر، روان شناسی رشد، تهران، انتشارات اطلاعات، 1372.

22- شیوه های صحیح امر به معروف و نهی از منکر، قم، سازمان تبلیغات اسلامی، 1369.

ص: 156

- 23- طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان، ترجمه: محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
- 24- -----، خلاصه تعالیم اسلام، به کوشش: داود الهامی، تهران، انتشارات کعبه، 1362.
- 25- عطاران، محمد، آرای مریبان بزرگ مسلمان، تهران، وزارت آموزش و پرورش، 1371.
- 26- فلسفی، محمدتقی، گفتار فلسفی جوان، تهران، هیئت نشر معارف اسلامی، 1344.
- 27- فیض کاشانی، ملا محسن، طریق النجاه راه نجات، ترجمه: رضا حبیب زاده، تهران، پیام آزادی، بی تا، ص 203.
- 28- قربانی، زین العابدین، اخلاق تعلیم و تربیت، قم، انصاریان، 1374
- 29- کریمی، کبری، عفت مادر و تربیت فرزندان، انتشارات عاصم، تبریز، اول 1399.
- 30- کریمی نیا، محمدعلی، الگوهای تربیت اجتماعی، بی جا، پیام مهدی، 1377.
- 31- محدثی، جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت علیهم السلام، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، 1376.
- 32- محمدحیدری، علی، والدین و فرزندان از دیدگاه اسلام، انتشارات مهدی نراقی، قم، چاپ اول، 1385.
- 33- مرکز مدیریت حوزه های علمیه خاوران، مجله شمیم یاس شماره 48، اسفند 1385.

34- مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه علی بن ابی طالب علیه السلام، 1377

35- میرزاعلی، فاطمه، نقش مادر در تربیت دینی فرزند، روش تحقیق 1، مدرسه علمیه حضرت زینب (علیها السلام) آران و بیدگل، دی ماه 1393- مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی رحمه الله، جایگاه زن در اندیشه امام خمینی رحمه الله، 1374

37- میرعظیمی، جعفر، حقوق والدین، قم، کتاب خانه حضرت ابوالفضل، 1369.

38- -----، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، 1373.

39- نصیرزاده، قاسم، سیری در رساله حقوق امام سجاد (علیه السلام) ج 2، سلسله گفتارهای حضرت آیت الله یثربی، انتشارات فرهنگ آفتاب، نوبت و تاریخ چاپ اول مهر 1382، دوره 3 جلدی.

ص: 158

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتاب خانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آبا ده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

